

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Факультет педагогіки і психології
Кафедра педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Проблема екологічного виховання молодшого
школяра засобами сучасної дитячої літератури**

Спеціальність 013 Початкова освіта

ОПП «Початкова освіта»

Здобувачки вищої освіти освітнього
ступеня «магістр»

Матіяш Вікторії Володимирівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філологічних дисциплін

Куца Лариса Петрівна

РЕЦЕНЗЕНТ:

Директор Ягільницького ОЗЗСО І-ІІІ
ступенів Чортківського району

Тернопільської області

Зайло Андрій Ярославович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	3
1.1. Екологічне виховання учнів початкової школи як наукова проблема.....	7
1.2. Роль дитячої літератури в екологічному вихованні молодших школярів.....	14
1.3. Психолого-педагогічні особливості екологічного виховання учнів початкової школи засобами дитячої літератури.....	32
РОЗДІЛ ІІ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	40
2.1. Педагогічні умови використання засобів сучасної дитячої літератури в екологічному вихованні молодших школярів	40
2.2. Методика екологічного виховання дітей дошкільного віку засобами сучасної дитячої літератури.....	49
2.3. Результати експериментальної роботи.....	56
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Сучасний світ переживає глибоку екологічну кризу, що виявляється у зміні клімату, зменшенні біорізноманіття, забрудненні довкілля та загостренні проблеми збереження природних ресурсів. У цих умовах особливого значення набуває екологічне виховання підрастаючого покоління як важливий чинник формування відповідального ставлення до природи, усвідомлення нерозривного зв'язку людини і навколишнього середовища, готовності брати участь у збереженні та примноженні природного багатства.

Початкова школа є тією ланкою освіти, де закладаються основи світогляду та морально-ціннісних орієнтацій дитини. Здобувач початкової освіти емоційно чутливий, відкритий до нового, має яскраво виражену уяву та здатність співпереживати, що створює сприятливі умови для формування у нього екологічної культури. Саме в цей період важливо розвивати здатність дитини сприймати природу не лише як джерело ресурсів, а як цінність, що потребує дбайливого ставлення [56].

В екологічному вихованні учнів початкової школи значний потенціал має дитяча література, адже вона впливає не тільки на інтелектуальну сферу, а й на почуття, уяву та моральні переконання дитини. Сучасні автори створюють твори, у яких проблеми збереження довкілля, взаємин людини і природи, відповідальності за майбутнє планети розкриваються через доступні образи, сюжети та художні засоби. Літературні тексти допомагають дітям емоційно осмислити проблеми екології, ототожнити себе з героями, перейнятися їхнім ставленням до природи, а відтак – зробити власний вибір на користь екологічно доцільної поведінки.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю інтеграції екологічної освіти у всі сфери освітнього процесу початкової школи, пошуком ефективних педагогічних засобів впливу на формування у молодших школярів екологічної культури та потребою у науковому осмисленні потенціалу сучасної дитячої літератури у цьому процесі.

У сучасному науковому просторі дедалі частіше наголошується на

необхідності аналізу дитячих творів відповідно до актуальних екологічних концепцій, спрямованих на гармонізацію взаємин між людиною та природою, збереження збалансованої екосистеми та формування культури сталого розвитку. Дитяча література, завдяки своїй художній образності, доступності та емоційності, є надзвичайно ефективним інструментом впливу на свідомість дітей молодшого шкільного віку, адже саме в цьому віковому періоді закладаються основи моральних орієнтацій, ціннісних ставлень та емоційно-ціннісне ставлення до довкілля.

Ступінь дослідженості проблеми свідчить про її багатогранність: питання екологічного виховання розглядаються у працях В. Вернадського, І. Зверєвої, О. Сухомлинської, Г. Пустовіта, які підкреслюють важливість формування екологічної культури та свідомості з раннього віку. У свою чергу, дослідження літературознавців та методистів (О. Савченко, Л. Пустовіт, Н. Гавриш, Т. Байбара, Л. Хоружа та ін.) акцентують увагу на виховному потенціалі дитячої літератури. Проте, питання використання сучасної дитячої літератури як засобу екологічного виховання молодших школярів потребує подальшого наукового аналізу.

В останні роки спостерігається зростання інтересу літературознавців та педагогів до екологічного напрямку в дитячій літературі, що розглядається як важливий засіб формування екологічної культури підростаючого покоління. Цей інтерес значною мірою зумовлений розвитком екокритицизму – наукового напрямку, що аналізує художні тексти крізь призму взаємин людини і природи (Ч. Бресслер, Л. Бюелл, Г. Гаррард, Ш. Глотфелті, Р. Керрідж, П. Мерфі, С. Словік та ін.). В Україні питання екологічного змісту дитячої літератури досліджуються у працях Л. Горболіс, Ю. Куманської, М. Кіреєвої та інших науковців, які підкреслюють її виховний потенціал.

Традиційно велика увага приділяється художнім творам, що відображають екологічні проблеми людства та їх наслідки для людини і природи. Вони відіграли важливу роль у формуванні суспільної екологічної

свідомості. Проте для потреб сучасної педагогіки важливо досліджувати ширше коло літературних текстів, у яких розкриваються проблеми збереження природи, дбайливого ставлення до флори і фауни, усвідомлення відповідальності людини за довкілля.

Особливого значення ці питання набувають у роботі з молодшими школярами, адже саме цей вік є сенситивним для формування емоційно-ціннісного ставлення до природи. Сучасна дитяча література пропонує різноманітні художні засоби для цього: образи тварин і рослин, які стають друзями й супутниками дитини; сюжети, що вчать співчуттю та відповідальності; метафоричні картини взаємозв'язку людини і природи. Такий літературний матеріал не лише розширює знання учнів про довкілля, а й створює умови для виховання у них почуття відповідальності, любові до рідного краю, прагнення берегти природу.

Отже, актуальність теми магістерського дослідження зумовлюється з одного боку зростанням ролі екологічної проблематики у сучасній дитячій літературі, а з іншого нагальною потребою у пошуку ефективних педагогічних засобів екологічного виховання молодших школярів. Комплексний аналіз жанрового розмаїття, структурно-композиційних та образно-стилістичних особливостей сучасних дитячих творів дозволить визначити їхній виховний потенціал і розробити практичні підходи до використання цих творів у процесі екологічного виховання молодших школярів.

Метою магістерського дослідження є обґрунтування теоретичних засад та розроблення методики використання сучасної дитячої літератури у процесі екологічного виховання молодших школярів.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

1. Здійснити аналіз теоретичних основ екологічного виховання молодших школярів.
2. Визначити виховний потенціал сучасної дитячої літератури в екологічному вихованні здобувачів початкової освіти.

3. Проаналізувати сучасний літературний простір для дітей у контексті екологічної проблематики.

4. Розробити та апробувати методику екологічного виховання учнів початкової школи засобами дитячої літератури.

5. Експериментально обґрунтувати ефективність розробленої методики формування екологічної компетентності молодших школярів засобами сучасної дитячої літератури.

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови екологічного виховання учнів початкової школи засобами сучасної дитячої літератури.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні та систематизації наукових уявлень про екологічне виховання молодших школярів засобами сучасної дитячої літератури. У роботі узагальнено психолого-педагогічні засади використання засобів сучасної дитячої літератури у формуванні екологічної компетентності учнів початкової школи. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови, за яких сучасна дитяча література виступає дієвим інструментом екологічного виховання учнів початкової школи.

Наукова новизна роботи полягає у спробі комплексного аналізу сучасної дитячої літератури крізь призму її виховного потенціалу, а також у розробці методики формування екологічної компетентності молодших школярів засобами сучасної дитячої літератури.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів в освітньому процесі початкової школи. Запропоновані підходи сприяють підвищенню ефективності екологічного виховання молодших школярів та збагачують методичний арсенал учителів.

Структура магістерської роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи – 77 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Екологічне виховання учнів початкової школи як наукова проблема

Сучасні освітні реформи в Україні, спрямовані на модернізацію системи освіти, передбачають посилення уваги до її екологізації та наближення до світових стандартів сталого розвитку. Не викликає сумніву, що екологічна освіта виступає одним із ключових чинників гармонійного розвитку цивілізації, здатним консолідувати суспільство навколо екологічно орієнтованого способу життя. Її основне завдання полягає у формуванні моделей поведінки, звичок, стилю життя та рівня екологічної компетенції, що відповідають потребам сучасності та сприяють забезпеченню майбутнього людства.

Провідна роль у цьому процесі належить початковій школі, адже саме в молодшому шкільному віці закладаються фундаментальні основи світогляду та морально-ціннісних орієнтацій дитини. Екологічне виховання учнів початкової школи передбачає розвиток елементів екологічного світосприймання, усвідомлення себе частиною довкілля, формування позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи, опанування елементарних практичних умінь дбайливого ставлення до її компонентів [15].

Важливість екологічного виховання молодших школярів підтверджується низкою державних документів. Так, у Концепції екологічної освіти України серед завдань початкової ланки визначено формування основ екологічної культури, розвиток морально-ціннісних орієнтацій, усвідомлення сутності природи та переосмислення власної поведінки відповідно до гуманістичних цінностей. Аналогічні положення містяться у Державному стандарті початкової освіти, де підкреслюється необхідність формування в учнів відповідального ставлення до довкілля та інтеграції екологічного компоненту в усі освітні галузі [12].

Закон України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту» також визначають виховання свідомого й відповідального ставлення до природи одним із пріоритетних завдань школи. Це зумовлено тим, що саме у молодшому шкільному віці дитина починає активно усвідомлювати власне місце в навколишньому світі, формуються перші уявлення про взаємозв'язок людини і природи, розвиваються основи екологічного мислення й відповідної поведінки.

Під екологічною освітою учнів початкової школи науковці розуміють свідомо й цілеспрямовано організовану, систематичну та поетапну діяльність учителя з дітьми з метою реалізації завдань екологічного виховання за умови активної участі школярів у різних видах навчально-пізнавальної та практичної діяльності [51, с. 43]. У сучасному суспільстві важливим є не лише планування й цілепокладання процесу екологічної освіти, а й мотивування кожного учня до активності в пізнанні, дослідженні та практичному застосуванні екологічних знань.

На основі цього визначення слід підкреслити, що у практичній діяльності екологічного змісту дитина має не просто засвоювати готові знання, а й самостійно виявляти зацікавленість у пізнанні об'єктів і явищ природи, аналізі наслідків діяльності людини та впливу її поведінки на стан довкілля.

У науковій літературі визначено систему завдань екологічної освіти молодших школярів, яка окреслює ключові орієнтири роботи в цій освітній галузі:

- формування системи елементарних наукових екологічних знань, доступних розумінню дітей молодшого шкільного віку (як засобу становлення усвідомлено-правильного ставлення до природи);
- розвиток пізнавального інтересу до світу природи й дослідницької активності;
- формування первинних умінь і навичок екологічно грамотної та безпечної для природи і самої дитини поведінки;

- виховання гуманного, емоційно-позитивного, дбайливого ставлення до природи та довкілля в цілому;
- розвиток почуття емпатії до живих істот, формування морально-ціннісних орієнтацій;
- набуття умінь і навичок спостережень за природними об'єктами й явищами, уміння робити елементарні висновки;
- усвідомлення себе як частини природи, формування уявлень про взаємозв'язок людини і навколишнього середовища, цінність природи як умови життя;
- засвоєння елементарних норм поведінки щодо природи, формування навичок раціонального природокористування у повсякденному житті;
- формування вмінь і бажання зберігати природу та, за необхідності, надавати їй допомогу (догляд за рослинами й тваринами, участь у природоохоронній діяльності);
- розвиток умінь передбачати наслідки власних дій щодо навколишнього середовища [38, с. 89].

На думку Т. Павлової, до функцій екологічного виховання учнів початкової школи належать теоретико-методологічна, соціально-культурна, дидактична та практична (діяльнісна) [51, с. 44-45]:

1. Теоретико-методологічна функція передбачає формування у школярів елементарних наукових уявлень про природу та взаємозв'язки в навколишньому середовищі, що може здійснюватися через обговорення прочитаних книжок і пояснення природних явищ на основі художніх та пізнавальних текстів.

2. Соціально-культурна функція виявляється у вихованні екологічної свідомості, здатності помічати екологічні проблеми та усвідомлювати вплив діяльності людини на природу, що підкріплюється прикладами з дитячих книг.

3. Дидактична функція полягає в організації освітнього процесу, спрямованого на оволодіння системою екологічних знань через інтеграцію

художніх і пізнавальних текстів.

4. Практична (діяльнісна) функція реалізується у включенні учнів до природоохоронної діяльності (догляд за рослинами та тваринами, участь у шкільних акціях, створення мініпроектів), яка мотивується ідейними посилами прочитаних творів.

Основним змістом екологічного виховання молодших школярів сучасні науковці вважають не лише передачу знань, а й їх трансформацію у ціннісні орієнтації та конкретні дії дитини [24]. Особливо ефективним у цьому віці є використання сучасної дитячої літератури, яка поєднує наукові факти з художнім образом, дозволяючи учням усвідомлювати причини та наслідки взаємодії людини і природи.

Н. Виноградова підкреслює, що у ранньому віці закладаються перші уявлення про світ природи та основи екологічної свідомості [4, с. 21]. У початковій школі ці уявлення набувають системного характеру: діти здатні осмислювати прочитане, аналізувати екологічні ситуації та формувати емоційне ставлення до навколишнього світу.

Ю. Саєнко визначає сутність екологічного виховання як оволодіння елементами науково обґрунтованих знань про взаємодію людини та природи, що сприяє формуванню відповідального ставлення до довкілля [56]. У навчанні учнів початкової школи цей процес поєднується з художнім осмисленням прочитаного, що дозволяє дітям емоційно відгукуватися на екологічні проблеми.

Як зазначає Т. Павлова, екологічні проблеми слід розглядати у руслі гуманістичного підходу, де центром є особистість дитини [51, с. 44]. У початковій школі це реалізується через роботу з дитячою літературою, що допомагає учням усвідомити власну причетність до збереження природи та формує відповідальне ставлення до навколишнього середовища.

Результатом екологічного виховання молодших школярів у працях Н. Пустовіт визначається формування екологічної компетентості особистості, яка складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: інтелектуального

(когнітивного), емоційно-ціннісного (афективного, аксіологічного) та діяльнісно-практичного (праксеологічного) [53, с. 58].

Н. Пустовіт трактує екологічну компетентності як новоутворення особистості, що є невід'ємною складовою загальної культури людини. На її думку, показниками рівня сформованості екологічної компетентності є внутрішні (потреби, здібності, інтереси, цінності, мотиви, звички, відчуття, емоції, знання, вміння, навички, суб'єктна позиція) та зовнішні прояви (ставлення, поведінка, дії, взаємодія), що відображають якісні зміни у структурі особистості та її взаємодію з навколишнім середовищем. На кожному етапі розвитку загальні критерії мають специфічний зміст та форми прояву, які визначаються психологічними особливостями і віковими особливостями [53, с. 60].

Дошкільний і ранній шкільний вік, на думку Т. Конюхової, є ключовим періодом у формуванні основ екологічної культури. Саме в цей час відбувається якісний стрибок у розвитку усвідомленого ставлення дитини до природи, а інтенсивне накопичення особистісного досвіду взаємодії з довкіллям сприяє формуванню цілісної наочно-образної картини навколишнього світу, що є підґрунтям подальшого розвитку екологічної компетентності та етичної екологічної позиції [25, с. 63].

Основними джерелами формування екологічної компетентності молодшого школяра є:

1. Пізнавальна діяльність, що пов'язана зі спостереженням навколишнього середовища. Вона забезпечує здобуття екологічних знань через безпосередній досвід, стимулює інтерес до природоохоронної діяльності та формує позитивне ставлення до екологічних практик.

2. Дослідницька діяльність, яка передбачає активне практичне вивчення природних явищ та відкриття нових фактів про навколишнє середовище. Вона сприяє розвитку самостійності у розв'язанні екологічних проблем, активізації творчого пошуку та формуванню високого рівня моральних якостей особистості, що проявляються через екологічну

свідомість.

3. Практична (прикладна) діяльність, що виникає під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку. Вона формує активне ставлення до довкілля, перетворює отримані знання на переконання та практичні навички природоохоронної діяльності [40, с. 22].

Н. Солонар [59, с. 10] наголошує, що лише чітко визначена мета та її актуальні аспекти стимулюють дітей до активної участі у вирішенні екологічних проблем. Орієнтовні цілі екологічного виховання молодших школярів включають:

1. Здобуття знань про мотиви та способи охорони природи у форматі «Знай!»;
2. Формування умінь спостереження за екосистемами та оцінки їхнього впливу на діяльність людини у форматі «Умій!»;
3. Виховання позитивного емоційного ставлення до об'єктів і явищ природного середовища;
4. Формування особистісних переконань та відповідального ставлення до природи як до частини світу, у якому кожен є учасником, за принципом «Бережи!».

Сучасна дитяча література може слугувати ефективним засобом реалізації цих завдань, оскільки через художні образи і сюжети діти сприймають екологічні проблеми емоційно, формують ціннісні орієнтири та отримують модель поведінки у природоохоронній діяльності.

Цікавим є підхід І. Коновальчук до трактування екологічної освіти як ключового чинника формування життєвих компетентностей особистості. На думку вченої, екологічна освіта має інтегративний характер і впливає на стиль життя дитини, а також на екологічну поведінку її сім'ї. Через цілеспрямований педагогічний вплив дитина засвоює поняття, уявлення, уміння та навички, що дозволяють їй пізнавати різні способи взаємодії з природою на засадах гуманного ставлення, формуючи гармонійні стосунки та закладаючи підвалини екологічної культури [24, с. 21].

Пізнаючи екологічний потенціал загальнолюдських цінностей, дитина засвоює його та реалізує в практичній діяльності, у різних формах самореалізації. У цьому сенсі екологічна освіта є тривалим процесом, під час якого дитина опановує знання, формує цінності, навички, збагачує досвід і розвиває вольові якості у рамках індивідуальної та колективної діяльності, що дозволяє успішно вирішувати екологічні проблеми відповідно до віку.

Сучасний підхід до екологічної освіти передбачає інтеграцію пізнавальної, емоційної та практичної складових, що забезпечує формування усвідомленого ставлення дитини до природи та її місця в світі. Інтегративність екологічних знань дозволяє вихованцю усвідомити значення природи для власного життя і життя сім'ї, вплив природних об'єктів на розвиток пізнавальної та практичної активності, емоцій та почуттів, естетичних уподобань і смаків [17].

Безумовною умовою збереження життя на Землі є створення суспільства на планетарному рівні, яке визнає екологічну парадигму: свідоме, раціональне, гуманне та відповідальне використання природних ресурсів, де економічні пріоритети не домінують над екологічними. Формування такого суспільства є складним, проте можливим завданням, ключем до реалізації якого є екологічна освіта кожної людини. Вона спрямована на те, щоб дитина усвідомила себе частиною природи і зрозуміла важливість її збереження для власного життя та майбутнього покоління.

Освіта не повинна обмежуватися лише відтворенням прикладів минулого досвіду, вона одночасно має виконувати проєкційну та трансформаційну функцію, забезпечуючи міжпоколіннєвий зв'язок у знаннях, цінностях, поведінці та культурі в глобальному контексті. З позиції такого підходу, кожен педагог розглядає проєкологічну освіту як універсальну цінність, спрямовану на збереження життя на Землі, а не просто як виконання навчальних завдань у початковій освіті.

Цей підхід стимулює дитину до самоусвідомлення, формуючи уявлення про себе як людину, що існує на Землі сьогодні і матиме

відповідальність у майбутньому. Розвиток людяності, відповідальності та усвідомленого ставлення до природи в дитині є основою для формування дорослого, здатного стати свідомим користувачем і споживачем природних ресурсів (повітря, води, ґрунту, рослин і тварин, копалин) та виробляти моделі поведінки, що сприяють гармонійному співіснуванню зі світом на засадах екологічної культури.

В. Маршицька визначає екологічну компетеність як систему усталених норм, принципів та способів діяльності людини, що є суспільним надбанням та ґрунтується на біологічних і соціальних основах. Вона формує умови для активності, у яких кожна особистість реалізує свої знання, переконання та цінності відповідно до загальноприйнятих норм співіснування з природою. Метою розвитку екологічної компетеності є формування у людини здатності відповідально та гуманно ставитися до природного середовища і раціонально використовувати його багатства [40].

Таким чином, екологічна освіта в початковій школі, спрямована на формування екологічної компетеності молодшого школяра, є постійним процесом, актуальним від наймолодшого віку і протягом всього життя. Для сучасного молодшого школяра екологічна освіта повинна стати настільки ж обов'язковою, як навчання читати, писати чи рахувати. Вона формує у дітей здатність протидіяти шкідливим стереотипам ставлення до природи, шукати альтернативні шляхи вирішення екологічних проблем і засвоювати цінності сталого розвитку.

1.2. Роль дитячої літератури в екологічному вихованні молодших школярів

Дитяча література є важливим засобом екологічного виховання молодших школярів, оскільки вона забезпечує цілісне формування уявлень про природу та взаємозв'язки між живими організмами й навколишнім середовищем. Літературні твори створюють умови для всебічного розвитку

дитини, сприяють формуванню моральних та естетичних цінностей, розвитку уяви, мовлення та мислення. Завдяки художньому слову діти вчаться помічати красу природи, відчувати відповідальність за її збереження та розуміти наслідки власних дій.

Проблематика взаємодії людини з природою є однією з провідних у сучасній дитячій літературі. На нинішньому етапі розвитку дитячої літератури спостерігається зростання уваги до дитинства як до особливого періоду пізнання світу й себе, у межах якого віддзеркалюються й проблеми дорослого життя. Екологічна тематика (питання гармонії між людиною та довкіллям, раціонального природокористування, збереження природи для майбутніх поколінь) постає в художніх творах через зрозумілі дитині образи, метафори й сюжети. Сучасні запити суспільства зумовлюють необхідність того, щоб у літературі, орієнтованій на молодшого читача, розкривалися проблеми формування екологічної свідомості, адже саме в дитячому віці художній образ і форма сприяють природному засвоєнню морально-ціннісних ідей.

З огляду на жанрово-тематичну спрямованість, твори про природу, подані в хрестоматіях, можна умовно класифікувати так:

- оповідання й вірші, що відображають природні явища різних сезонів;
- твори патріотичного змісту, у яких оспівується краса рідної землі та любов до неї;
- пейзажна поезія;
- науково-популярні та художньо-наукові тексти про природу, побудовані на реальних природничих (біологічних, ботанічних, географічних) відомостях.

У добірках для дитячого читання, створених упорядниками, за допомогою виразних художніх образів світу рослин і тварин відтворюються мальовничі картини української природи, передаються її сезонні зміни та показано взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем.

У дитячій та юнацькій літературі українських авторів відображено світогляд українського народу щодо рідного краю, його природних багатств і любові до Батьківщини. Ці мотиви простежуються в мові творів як через образно-метафоричне осмислення світу (створення символів та алегорій), так і через безпосередні назви природних об'єктів (рослин, тварин, географічних місцевостей тощо) [5].

Основні типи таких художніх засобів:

1. Образ-символ – умовне зображення природи та рідної землі (наприклад: Україна – мати, мак, лелека, дуб, барвінок, чорнобривці);
2. Образ-символ патріотичного змісту – уособлення Батьківщини через національні символи (журавель, калина, верба, соняшник тощо);
3. Образ-алегорія – передання людських рис і вчинків через зображення тварин (лисиця, вовк, заєць, віслюк, ведмідь, бджола, мураха, качка тощо), що найчастіше зустрічається у байках і казках;
4. Пряма номінація – безпосереднє змалювання природних явищ і об'єктів у науково-популярних чи художніх описах природи, пейзажній ліриці.

На думку К. Горболіс, твори про природу мають подвійне смислове навантаження. З одного боку, вони виховують у читача любов і повагу до рідного краю, формують екологічну свідомість, прагнення до пізнання навколишнього світу, розкривають духовну сутність людини через її єдність із природою, утверджують ідею гармонійного співіснування людини й довкілля. З іншого боку, у них порушуються питання безвідповідального ставлення людини до природи та його згубних наслідків. У центрі таких творів – проблема збереження чистоти навколишнього середовища, формування системи цінностей, орієнтованої на гармонію з природою, і нагальна потреба розв'язання екологічних викликів сучасності [6].

Дослідники, визнаючи, що головною ознакою літератури про природу є зосередженість на образі довкілля, вживають різні терміни: «екологічна література» («еколітература»), «природознавча література», «література про

довкілля», «аніمالістична література», «пейзажна лірика», «екофікшн», «природоорієнтована література» тощо.

Н. Філянїна наголошує на відсутності єдиної думки серед екокритиків щодо трактування поняття «еколітература». На її переконання, цей вид літератури охоплює прозові твори, написані від першої особи, у яких розкривається глибоке емоційне переживання природи та духовний зв'язок героя з навколишнім світом [65].

Л. Горболіс визначає еколітературу як твори про навколишнє середовище (художню прозу, поезію, драматургію), де не лише змальовується природа, а й порушуються екологічні проблеми [6, с. 201]. Таким чином, дослідниця не відносить до еколітератури нехудожні тексти.

Іншу позицію займає А. Олешко, який до екологічної літератури зараховує переважно документальні тексти про природу. Науковець не розділяє поняття «екологічна література», «література про навколишнє середовище» та «документальна література про природу», вважаючи їх синонімічними [46]. Окрім того, А. Олешко пропонує розуміти екокритицизм як напрям у літературознавстві, що аналізує творчість письменників крізь призму біоцентризму – бачення світу, у якому людина не є відокремленою від природи, а становить з нею єдине ціле.

Н. Філянїна розглядає екологічну літературу як гуманітарну реакцію на екологічну та антропологічну кризи сучасності, спрямовану на збереження природи, людського світу й самої людини як носія духовно-гуманістичних цінностей [65, с. 88]. Вона пропонує класифікувати сучасну еколітературу за тематико-проблемним принципом і виокремлює три основні групи:

1. «Nature writing» – твори про дику природу, що продовжують традиції романтизму й натуралізму, сприймаючи природу як джерело гармонії та натхнення для людини;

2. «Environmental writing» – література, яка зосереджується на проблемах деградації довкілля, зникненні видів, екологічних катастрофах і руйнівному впливі людської діяльності. До неї належать тексти про екоцид,

екологічну політику, права людини на безпечне життя та активізацію громадськості у сфері охорони природи;

3. «Nature / environmental writing» – поєднання двох попередніх напрямів, у якому природа водночас виступає джерелом духовного натхнення та символом деградації людства, спричиненої його власними діями [65, с. 86].

І. Данильченко, у свою чергу, користується поняттям «природознавча література», під яким розуміє жанри пізнавальних оповідань і казок, що мають освітньо-виховне значення для дітей. На думку дослідниці, така література одночасно впливає на емоційну сферу та свідомість дитини, сприяючи формуванню базових екологічних уявлень про живі організми, взаємозв'язки у природі, її цілісність, виховуючи позитивне емоційно-ціннісне ставлення до довкілля та мотивуючи екологічно доцільну поведінку [11].

Л. Статкевич у своїх працях пропонує розглядати літературу про природу як документальну (nature writing), так і художню – як видові категорії стосовно ширшого поняття «література про довкілля» (environmental literature). Під останнім автор розуміє сукупність творів, у яких відображено природу, взаємодію людини з навколишнім світом та екологічні проблеми, породжені людською діяльністю [60]. Дослідник виділяє кілька основних різновидів художньої еколітератури залежно від її жанрової належності, художніх засобів і стилістики:

- екофікшн (ecofiction) – прозові твори про довкілля;
- екопоезія (ecopoetry) – поетичні тексти природничої тематики;
- науково-популярна література про природу та екологію (nonfiction nature writing);
- екодрама (environmental drama) – п'єси, що порушують проблеми охорони природи;
- екофільм / «зелений фільм» (green film) – аудіовізуальні твори, що є частиною «зеленої культури»;

– усні оповідання про природу (oral narratives), у яких передаються знання про природні закони й гармонію людини з довкіллям [60].

К. Гостра та М. Дудніков підкреслюють, що екологічна тематика в літературі має важливе соціальне значення, адже покликана нагадати людству про небезпеку надмірного прагнення підкорити природу без урахування її закономірностей [8, с. 90]. Науковці розглядають еколітературу як дієвий інструмент формування екологічної свідомості суспільства.

У сучасному літературознавчому дискурсі поширено й інший підхід, за яким зміст поняття «екологічна література» розкривається через аналіз окремих тематичних напрямів, що становлять складові загальної екологічної проблематики. До таких підтипів належать, зокрема, анімалістична література та пейзажна лірика.

Пояснення цього терміна подає В. Кизилова у статті, де зазначає, що в анімалістичних творах через призму людського світосприйняття художньо зображуються тварини, рослини, комахи, птахи [21]. Дослідниця використовує поняття «анімалістична казка», наголошуючи, що такі твори знайомлять дітей із життям флори та фауни, містять пізнавальну інформацію, водночас формуючи емоційне сприйняття світу, сприяють розвитку естетичних почуттів і стимулюють осмислення взаємозв'язків у природі [22].

В. Кизилова підкреслює, що тема природи в українській літературній казці має глибоке історичне коріння, яке сягає народної творчості, а також творів І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Дослідниця зазначає, що казки, у яких художньо зображено тварин, рослини, птахів або комах, належать до анімалістичних. За її словами, у таких творах діалог між автором і читачем щодо природних явищ визначається особливою системою естетичних відносин, характером авторського образного мислення, яке реалізується через сукупність формально-змістових засобів, властивих певному функціонально-тематичному типу жанру [21, с. 70].

Літературознавчі дослідження окреслюють аспект екологічного виховання через призму екокритики – напряму, який у світовій науці відомий

також як «зелені студії». Екокритика є наукою про взаємозв'язки між літературою і навколишнім середовищем, різновидом етичної критики й педагогічної практики, що вивчає відносини між людиною, суспільством, природою та художнім текстом. Науковці розглядає екокритику як міждисциплінарну сферу, у межах якої аналіз літератури й культури допомагає осмислити глобальні екологічні виклики через взаємодію мистецтва слова, соціокультурних процесів і довкілля [46].

У XX столітті тема природи в українській літературі для дітей охоплювала широкий спектр проблем – від міфопоетичних мотивів до морально-етичних та соціальних питань. Цю тенденцію яскраво засвідчує творчість таких авторів, як Олена Пчілка, О. Іваненко, В. Нестайко, В. Близнець та інші.

У художній спадщині Олени Пчілки екологічні мотиви посідають важливе місце, поєднуючись із морально-етичними та патріотичними аспектами виховання дітей. Герої її творів, проходячи через внутрішнє очищення, стають носіями ідеї любові до всього живого, що формує основу любові до Батьківщини [47].

Дослідниця Т. Мішеніна зазначає, що дитяча література становить майже половину всього творчого доробку письменниці [43]. До цього пласту належать поетичні твори, переклади, казки, оповідання, байки, п'єси. Творчість Олена Пчілка стала вагомим підґрунтям для подальшого розвитку української літератури для дітей.

Творчість Олени Пчілки вирізняється глибоким поєднанням екологічних мотивів із морально-патріотичним змістом. Її дитячі персонажі, проходячи шлях духовного очищення, усвідомлюють цінність усього живого, стаючи носіями любові до природи і Батьківщини. У поезії «Зайчатко й хлоп'ятко» авторка утверджує ідею шанобливого ставлення до життя, показує гармонію між людиною та природою. В оповіданні «Сосонка» образ дерева віддзеркалює долю самотнього хлопця, утілюючи прийом психологічного паралелізму. У п'єсі «Сон-мрія, або Казка зеленого гаю»

міфологічні образи виступають засобом утвердження думки про духовну єдність людини й природи, а мотив сну поєднує реальне з фантастичним [36].

Природничі казки Оксани Іваненко мають виразний дидактичний і пізнавальний потенціал. Авторка активно використовує відомості з ботаніки, зоології, географії, створюючи персоніфіковані образи рослин, тварин і явищ природи, близькі світовідчуттю дитини. Для збірки «Лісові казки» характерна оптимістична тональність, а також безпосереднє звертання до читача («Кисличка») та апеляція до емоційного досвіду дитини («Цвітарінь»). Проблемно-тематичний спектр цих творів охоплює зміну пір року, міграцію птахів («Куди літав журавлик»), розмноження рослин («Джмелик», «Кульбабка», «Дубок»), спостереження за пташиним світом («Казка про маленького Піка», «Синичка»), поведінку тварин у природі («Про братика ведмедика», «Чорноморденький»). Важливе місце у творах посідає образ рідного краю, як у казках «Про білочку мандрівницю» та «Куди літав журавлик» [35].

Віктор Нестайко у своїй прозі втілює ідеї екологічного просвітництва. Хоча його твори мають казкову форму, у них чітко простежуються взаємозв'язки живих істот між собою та з довкіллям. Значний пізнавальний зміст мають розповіді про давні ліси («Незвичайні пригоди у лісовій школі»), про життя тварин («Пригоди журавлика»), про значення світла як основи життя («В країні сонячних зайчиків», «В країні місячних зайчиків») [31].

У творчості Володимира Близнеця провідне місце посідає ліричне осмислення природи, її краси й таємниць. Письменник поєднує дитяче світосприйняття з трагічними аспектами дорослого світу. Повість «Звук павутинки» розкриває дитяче захоплення природою й жагу пізнання. У повісті-казці «Земля світлячків» автор створює алегоричний світ лісових істот, які протистоять злу; у підтексті твору простежується політична алюзія, що асоціюється з добою Петра І. Текст насичено природничими спостереженнями – описами життя комах, будови світлячків, способів поширення насіння, взаємозалежності живих організмів, темами

відновлюваних джерел енергії. Цей твір, пройнятий любов'ю до природи, утверджує гуманістичні й життєствердні ідеали [34].

У контексті сучасної дитячої літератури екологічна тематика отримала новий художньо-смісловий вимір у творчості Зірки Мензатюк. Її твори відзначаються поєднанням фольклорних джерел, міфопоетики та глибокого екологічного підтексту, що утверджує ідею єдності людини та природи.

Літературна казка «Арніка» є прикладом гармонійного синтезу фольклорної чарівної казки й екологічного наративу. У центрі оповіді історія лікувальної рослини, яка постає символом самопожертви, зцілення та духовного очищення. Мотив мандрів і пошуку живої води трансформує традиційний сюжет казки у філософське осмислення гармонії між людиною і природою. Система персонажів чітко розмежована на позитивних (дівчинка Анничка, боровик, беркут, вітер, баба-пряха) і негативних (блуд, поганки, павутиння, дід із торбою) героїв, що підсилює морально-виховне звучання твору. Персоніфікація природних образів має виразне дидактичне навантаження, формуючи в читачів почуття поваги до живого світу.

Особливістю казки є трикратність дії, притаманна фольклорному мисленню, а також багат шаровість міфологічних алюзій: нитка грибниці нагадує нитку Аріадни, баба-пряха асоціюється з образом Долі, а карпатські топоси (полонина Цапул, гора Говерла) укорінюють твір у національному ґрунті. Таким чином, «Арніка» постає як казка-легенда, у якій фольклорні елементи поєднуються з етнографічними деталями та виховною ідеєю – усвідомленням взаємозалежності людини і природи.

Тему екологічної гармонії авторка розвиває і в збірці «Тисяча парасольок», у якій образи природи набувають нових смислових і педагогічних відтінків. У казці «Як автобус мандрував» персоніфікований образ старого автобуса відкриває перед читачем світ живої природи Карпат, де реальні топоси (Коломия, Прут) органічно поєднуються з вигаданими. Пейзажні описи передають красу гірського краєвиду, збагачуючи твір пізнавальним змістом.

У казці «Ярмарок» Зірка Мензатюк звертається до традиційного мотиву «хліб від зайчика», що походить із давньої народної звичаєвості. Через цей сюжет письменниця демонструє єдність законів природи й людського світу, наголошуючи на моральній взаємності та гармонії живого. У «Тисячі парасольок» диво виступає рушійною силою сюжету, а головні ідеї твору (любов, співчуття й екологічна свідомість) набувають життєствердного характеру.

Казка «Цикламен» втілює мотиви любові до природи, чарівного перетворення й взаємодії всіх живих істот. Авторка поєднує народні уявлення (образ домовика) з природничими знаннями, розвиваючи екологічну думку через художні засоби. У казці «Три дні старого року» зосереджено ідею духовного оновлення й віри в диво, тоді як екологічний зміст проявляється у визнанні цінності природного світу для людини.

Особливе місце в творчому доробку письменниці посідає збірка «Український квітник», побудована у формі художнього есе. Така жанрова структура дозволяє гармонійно поєднати науково-популярний та емоційно-ліричний виклад. Звернення авторки до читача («Дорогий друже!») створює атмосферу безпосереднього спілкування, а релігійно-символічна інтерпретація кількісних образів посилює виховне значення текстів.

Кожне есе зі збірки – це діалог письменниці з рослинами, у якому поєднуються народні легенди, символіка квітів і пізнавальна інформація з ботаніки, народної медицини та екології. Використання метафоричного мислення, інтертекстуальних зв'язків із фольклором, класичною літературою та образотворчим мистецтвом сприяє формуванню у дітей любові до природи та усвідомлення необхідності її збереження.

У збірці «Зелені чари» Мензатюк розвиває ідеї фольклорно-міфологічної традиції, розкриваючи екологічну проблематику крізь призму легенд, вірувань і звичаїв українського народу. Інтердисциплінарний підхід, що поєднує літературознавчий, етнографічний та природничий аспекти,

дозволяє письменниці акцентувати увагу на духовно-ціннісному значенні природи в житті людини.

Отже, творчість Зірки Мензатюк посідає особливе місце в українській дитячій літературі. Її твори не лише розвивають естетичний смак і пізнавальні інтереси дітей, а й сприяють формуванню екологічної свідомості, утверджуючи гуманістичні та природоохоронні цінності.

Особливу увагу в дитчій літературі приділено демонстрації моделей поведінки людини у взаємодії з природою. Вона показує як позитивні, так і негативні приклади ставлення до навколишнього середовища, тим самим формуючи у дітей усвідомлене розуміння наслідків своїх дій. Через художні образи учні отримують можливість осмислити складні екологічні явища, зрозуміти цілісність екосистеми та важливість збереження біорізноманіття.

Дитяча література розкриває різні аспекти життя живих організмів, їхні потреби, взаємозв'язки між ними та середовищем існування, допомагає усвідомити залежності і взаємодії в природі. Важливою функцією літератури є формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, розвитку співпереживання, емпатії та відповідальності за живі організми. Це сприяє розвитку мотивації до екологічно доцільної поведінки та практичної діяльності, спрямованої на збереження природного середовища.

Твори О. Ільченка становлять вагомий внесок у процес екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку, оскільки поєднують художню образність із пізнавальною функцією. Його оповідання допомагають дитині не лише засвоювати знання про природу, а й формувати емоційно-ціннісне ставлення до всього живого. Через образи тварин, природних явищ, змальованих із теплотою та любов'ю, автор розвиває в дітей почуття співпереживання, відповідальності за навколишній світ і розуміння того, що людина є частиною природи [29].

У текстах письменника гармонійно поєднано художній та навчально-виховний компоненти. Зокрема, у творах «Де живуть тварини?», «Мандрівка Дощинки», «У кого ріжки кращі», «Як коник співати навчився» діти мають

можливість дізнатися про закономірності життя у природі, про взаємозв'язки між живими організмами, про явища колообігу води, сезонні зміни, поведінку тварин. Використання казкових сюжетів та персоніфікації робить ці знання доступними, емоційно забарвленими, привабливими для дитячого сприйняття [32].

Художні образи у творах Ільченка сприяють формуванню у молодших школярів основ екологічного мислення: через співчуття до героїв-«природних істот» діти усвідомлюють необхідність гуманного ставлення до тварин, рослин і всього живого довкілля. Таким чином, емоційний вплив літературного слова стає потужним засобом екологічного виховання.

Оповідання «Мандрівка Дощинки» є прикладом того, як за допомогою художнього тексту можна пояснити дітям складні природні процеси. Через образ маленької краплинки, яка вирушає у подорож, автор знайомить школярів із колообігом води у природі, взаємозалежністю усіх її складових. Такий підхід формує в учнів не лише знання, а й інтерес до навколишнього світу, розвиває спостережливість, вміння бачити красу й гармонію природи.

У творах О. Ільченка реалізується ідея екологічного гуманізму, відповідно до якої природа розглядається як рівноправний учасник спільного існування. Саме через дитячу літературу такого типу формуються моральні орієнтири, які стають основою екологічної культури школярів [29].

Таким чином, художня спадщина О. Ільченка відіграє важливу роль у процесі екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку, адже через казкову форму, емоційність і наукову точність змісту вона сприяє формуванню свідомого, дбайливого ставлення до природи, розвиває пізнавальний інтерес і екологічну відповідальність.

Дитяча література також забезпечує інтеграцію знань про природу, моральні та естетичні цінності, навички дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Зокрема, твори, що описують реалістичні ситуації та особливості життя тварин і рослин, допомагають дітям зрозуміти способи адаптації до середовища та закони природного розвитку.

У літературі можна знайти багато прикладів взаємозв'язку між людьми та природою, які спонукають дітей до усвідомленої екологічної поведінки. Це включає історії про взаємодію з тваринами, охорону рослин, співпрацю з природними стихіями, збереження ресурсів та розв'язання екологічних проблем. Такий підхід формує цілісне бачення природи як живої системи, що потребує уважного і відповідального ставлення.

Крім того, дитяча література стимулює розвиток пізнавальної активності, інтересу до природничих наук і самостійного дослідження природи. Через художні тексти діти набувають навичок спостереження, порівняння, аналізу та узагальнення інформації про живі організми та їхні взаємозв'язки. Вони вчаться помічати закономірності розвитку природи, розуміти вплив людини на екосистеми, що сприяє формуванню у школярів екологічної компетентності.

Вагомий внесок у формування екологічної культури молодших школярів робить творчість Івана Андрусяка, у якій гармонійно поєднано пізнавальні, морально-етичні та естетичні аспекти виховання. Його твори адресовані дітям і водночас спрямовані на формування у них екологічно свідомої поведінки, емоційно-ціннісного ставлення до природи та розуміння людини як частини природного світу [32].

Віршопказки І. Андрусяка зі збірки «Зайчикова книжечка» (2018) демонструють органічну єдність художнього, дидактичного й морального начал. Головний персонаж Зайчик наділений людськими рисами, близькими дитячому світосприйняттю, що сприяє емоційному залученню читача. Персоніфіковані образи тварин відтворюють модель соціального життя (спілкування, праця, свята, ігри), через яку дитина пізнає моральні норми, правила співжиття й екологічної взаємодії. Кожна казка має виразний виховний підтекст, який спонукає до доброти, працьовитості, дружелюбності, поваги до природи й до людей.

Природа у цих віршопказках постає не лише тлом подій, а повноцінним учасником художнього процесу. Пейзажі, зміни пір року, погодні явища

створюють емоційний настрій, розвивають у дітей естетичне сприйняття світу, почуття гармонії та краси. Через спостереження за життям лісових мешканців автор формує в читачів емпатію до всього живого, вчить бачити взаємозв'язки між природними явищами й людською поведінкою. Такі тексти стають дієвим інструментом екологічного виховання, оскільки через казкову форму розкривають важливі наукові знання про ланцюги живлення, поведінку тварин, сезонні зміни в природі, вплив людини на довкілля [30].

Повість-казка «Третій сніг» має глибокий філософський і виховний зміст, у якому екологічний та моральний виміри тісно переплітаються. Через життя лісових мешканців І. Андрусяк розкриває теми сезонності, взаємодії тварин, а також поведінки людини в екосистемі. У центрі твору є ідея усвідомлення єдності світу, необхідності дбайливого ставлення до природи, розуміння себе як її невід'ємної частини. Образ дрозда Марка втілює ідею допитливості, спостережливості, прагнення до пізнання навколишнього світу – як важливих складників екологічного мислення школярів.

У творі також простежується антиколоніальний підтекст, який надає екологічній тематиці глибшого змісту. Автор через алегорію лісового світу осмислює проблему національної ідентичності, чистоти мови, духовної самодостатності. Використання суржику виступає художнім прийомом, що сигналізує про втрату природної гармонії як у середовищі, так і в культурному просторі. Такий підхід поглиблює морально-виховний потенціал твору, адже формує в дітей розуміння зв'язку між природною, мовною та культурною цілісністю.

Окремої уваги заслуговує «Морськосвинський детектив», у якому автор майстерно поєднав жанрові елементи пригодницької історії з екологічними мотивами. Через гумор, інтригу та інтертекстуальні алюзії І. Андрусяк доступно й цікаво розкриває питання життя різних видів тварин, закономірностей їхньої поведінки, значення дружби та взаємодопомоги у природному світі [33].

Таким чином, дитяча література Івана Андрусика виконує важливу функцію у формуванні екологічної компетентності молодших школярів. Вона навчає дітей пізнавати природу через емоції, виховує почуття відповідальності за все живе, розвиває вміння співчувати, мислити екологічно й морально. Художнє слово в цьому контексті виступає засобом не лише естетичного, а й екологічного та громадянського становлення особистості.

Використання дитячої літератури дозволяє формувати у школярів системне уявлення про природу як цілісну систему, де всі елементи взаємопов'язані. Завдяки поєднанню достовірної наукової інформації з художніми образами, діти отримують можливість засвоювати факти про середовище існування, поведінку та потреби живих організмів у доступній та емоційно насиченій формі. Такий підхід сприяє розвитку спостережливості, уваги до деталей, аналітичного мислення та здатності виділяти причинно-наслідкові зв'язки в природних процесах.

Особливу цінність представляє те, що авторські наукові казки дозволяють поєднувати реалістичні спостереження з фантастичними елементами, створюючи середовище для формування уявлень про закони природи. У дітей розвивається здатність прогнозувати наслідки певних дій, оцінювати вплив людської діяльності на навколишнє середовище, співставляти поведінку тварин і рослин із законами екологічної рівноваги. Водночас така література стимулює творчий підхід до пізнання, заохочує ставити запитання, розвивати гіпотези та проводити невеликі дослідження у природі, що відповідає природній допитливості дітей молодшого шкільного віку.

Науково-художні тексти допомагають дітям усвідомити взаємозв'язок усіх елементів екосистеми, важливість кожного виду у підтримці балансу та стабільності природи. Вони сприяють формуванню уявлення про біологічні цикли, сезонні зміни та адаптаційні механізми живих організмів, що, у свою чергу, закладає основи екологічної грамотності. Такі знання мають практичне

значення, оскільки вони допомагають дітям розвивати відповідальне ставлення до ресурсів, дотримуватися правил безпечної взаємодії з довкіллям і свідомо планувати власні дії в природі.

Крім того, науково обґрунтовані сюжети літературних творів формують у дітей навички критичного мислення та аналітичного підходу до сприйняття інформації. Діти вчаться відокремлювати художні домисли від фактів, порівнювати власні спостереження з описаними явищами, робити висновки на основі доказів. Це сприяє розвитку наукового світогляду та підготовці до подальшого вивчення природничих наук у школі.

Важливим аспектом є також емоційно-ціннісний компонент, який супроводжує пізнання природи. Діти через образи тварин, рослин і природних явищ вчаться співпереживати, проявляти турботу і співчуття, розвивати емоційну чутливість та моральне відношення до навколишнього світу. Взаємодія з такими текстами допомагає формувати екологічну мотивацію, стимулює бажання дбати про довкілля та брати участь у практичних природоохоронних заходах.

Таким чином, використання літературних творів у процесі екологічного виховання та навчання молодших школярів сприяє не лише засвоєнню екологічних знань, а й розвитку пізнавальних, емоційних та практичних компетенцій. Діти отримують цілісну картину природних процесів, формують уявлення про взаємозалежність живих організмів і середовища, усвідомлюють роль людини у підтриманні балансу природи та набувають основ екологічної культури, що стає підґрунтям для відповідальної поведінки та свідомої взаємодії з довкіллям у подальшому житті.

Цінність дитячих літературних творів про природу, на думку дослідників, полягає в тому, що завдяки емоційно забарвленим образам і подіям у школярів формується емоційне ставлення до персонажів, подій та природних явищ. Діти співпереживають героям у складних ситуаціях, прагнуть їм допомогти, захистити. У подальшому таке емоційне ставлення до об'єктів і явищ природи переноситься у реальне спілкування з навколишнім

середовищем, сприяючи формуванню стійкого позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи. Це стимулює відповідні дії в природі, що є основою екологічно доцільної поведінки.

Для формування такої поведінки недостатньо лише знань про об'єкти та явища природи й взаємозв'язки між ними. Необхідним є внутрішнє ставлення школяра, його емоційне залучення та переживання, що визначаються через літературні твори. Саме уявлення та переживання, викликані художніми образами, активізують внутрішню потребу дбати про природу та діяти відповідально.

Дитячі твори про природу можна умовно поділити за їхньою роллю у навчанні і вихованні. Перший тип творів знайомить дітей із окремими об'єктами чи явищами природи: їхнім зовнішнім виглядом, умовами життя, особливостями поведінки. Завдяки яскравим образам і сюжетним подіям у дітей пробуджуються позитивні почуття, що полегшує запам'ятовування інформації. Такий матеріал доцільно використовувати після безпосереднього спостереження за природою, супроводжуючи читання обговоренням або ілюстраціями.

Другий тип творів знайомить школярів із кількома об'єктами та явищами одночасно, показує взаємозв'язки та залежності між ними. Використання таких творів доцільне тоді, коли діти вже володіють базовими знаннями про об'єкти природи, але потребують закріплення та осмислення взаємозв'язків. Твори цього типу допомагають дітям краще усвідомлювати причини і наслідки природних явищ, а також формують уміння аналізувати і порівнювати.

Третій тип творів дозволяє школярам узагальнити отримані раніше знання про природу, бачити її у цілісності. Вони сприяють систематизації знань, формуванню уявлень про екологічну цілісність лісу, степу, водойм, зміну станів природних об'єктів. Такі твори доцільно використовувати після того, як школярі отримали системні знання про природні явища, для розвитку аналітичного мислення та формування екологічного світогляду.

Особливу роль відіграють твори, у яких висвітлюється вплив людини на природу та взаємозв'язки між ними. Їхнє обговорення супроводжується бесідами над вчинками персонажів, що допомагає школярам легше інтерпретувати отриману інформацію, формує почуття відповідальності та турботи про природу.

Дослідники відзначають, що читання творів про природу впливає на почуття й розум дітей, забезпечуючи їхню єдність у процесі пізнання світу. Персонажі творів, які діють, розмовляють, переживають, викликають у дітей співчуття, радість, захоплення або осуд. В результаті змінюється ставлення дітей до реальних об'єктів і явищ природи: спочатку воно стає більш уважним, потім – гуманнішим, а з часом – відповідальним і турботливим.

В. Лях відзначає, що у творах природознавчого змісту найбільш широко використовуються засоби емоційного впливу на дитину. Через казки вдається прищепити не тільки любов до природи, а й усвідомлення необхідності її оберігати, формувати громадську відповідальність, сприяти поширенню наукових знань про природні явища. Дітям молодшого шкільного віку важливо розповідати про екологічні проблеми доступною для них мовою, у цікавій ігровій або сюжетно-образній формі. Ставши дорослими, такі діти будуть діяти обережно та відповідально по відношенню до довкілля [39].

Отже, використання дитячої літератури в екологічному вихованні молодших школярів розвиває емоційний внутрішній світ дитини, формує екологічну поведінку та етичне ставлення до природи, сприяє розвитку творчих здібностей. Дитячі твори навчають не лише бачити красу природи, а й любити її, співчувати, допомагати. Важливість застосування авторських творів природознавчого змісту обумовлена їх науковістю, що дозволяє формувати реалістичні уявлення про окремі об'єкти та явища природи, потреби живих організмів, зв'язки та залежності у природі в багаторівневій ієрархічній послідовності. Такі твори забезпечують цілісність раціонального

та емоційного пізнання, відповідають характеру мислення та інтересам дитини.

1.3. Психолого-педагогічні особливості екологічного виховання учнів початкової школи засобами дитячої літератури

Екологічне виховання у молодших школярів є стратегічним завданням освіти, оскільки саме у цьому віці закладаються основи світогляду, моральних цінностей та поведінкових установок. Початкова школа є особливо значущим етапом у розвитку особистості, адже саме в цей період активно формується емоційно-ціннісна сфера, розвивається здатність до співпереживання та моральних оцінок явищ навколишнього світу [41].

З психолого-педагогічної точки зору, молодший шкільний вік характеризується низкою важливих особливостей, які визначають специфіку екологічного виховання. По-перше, діти цього віку відзначаються високою чутливістю до природи, здатністю емоційно відгукуватися на явища довкілля. Вони гостро реагують на яскраві образи, здатні співчувати живим істотам, проявляти інтерес до природних явищ. По-друге, в учнів формується почуття відповідальності за власні вчинки, здатність усвідомлювати наслідки своєї поведінки. По-третє, провідною діяльністю у цьому віці є навчально-ігрова та пізнавальна, що створює сприятливі умови для інтеграції екологічних знань у різні види освітньої діяльності.

Згідно з науковими дослідженнями, у молодшому шкільному віці навчання є провідним фактором розвитку, тому екологічне виховання повинно бути органічно вплетене у навчально-виховний процес. Особливо ефективним інструментом цього процесу виступає дитяча література. Вона має унікальну здатність передавати знання про природу в художній, емоційно насиченій формі, що сприяє не лише засвоєнню інформації, а й формуванню позитивного емоційного ставлення до навколишнього середовища.

Дитяча література відкриває перед учнями багатогранний світ природи, допомагає відчутти її красу, зрозуміти закономірності існування живих організмів, викликає почуття захоплення, співпереживання, турботи. Як підкреслює В. Сухомлинський, саме через емоційно насичене слово, через казку, оповідання, поетичні образи в дитини народжується справжнє почуття любові до рідного краю, до всього живого. Дитяча книга стає містком між раціональним пізнанням і емоційно-ціннісним ставленням до природи [57].

Важливою психолого-педагогічною особливістю молодших школярів є наявність образного мислення, перевага конкретно-чуттєвого сприймання над абстрактним. Саме тому художнє слово є більш дієвим засобом впливу, ніж абстрактні екологічні поняття. Через казкові сюжети, оповідання про життя тварин, легенди про ліси, річки, квіти діти легше сприймають екологічні проблеми, формують уявлення про взаємозв'язки в природі та роль людини у збереженні довкілля.

Крім того, дитяча література сприяє формуванню морально-етичних якостей, які є невід'ємною складовою екологічної культури. Розкриваючи образи героїв, що дбайливо ставляться до природи або навпаки шкодять їй, твори допомагають дітям усвідомити цінність кожного живого організму, необхідність гуманного ставлення до навколишнього світу. Як зазначає О. Савченко, виховання моральних почуттів у початковій школі є основою для формування екологічно свідомої поведінки [55].

З педагогічної точки зору, екологічне виховання засобами літератури має інтегрований характер. Воно реалізується не лише на уроках читання, природознавства чи української мови, а й у позакласній роботі – через театралізовані постановки казок, читацькі конференції, обговорення прочитаного, творчі завдання. Такі форми діяльності стимулюють розвиток комунікативних навичок, критичного мислення, екологічної рефлексії.

Важливим педагогічним аспектом є індивідуалізація виховного впливу. Оскільки діти мають різний рівень пізнавальної активності, емоційної чутливості та читацької культури, учитель повинен добирати твори

відповідно до вікових особливостей, життєвого досвіду та інтересів учнів. Молодшим школярам особливо близькі короткі тексти з яскравими персонажами, у яких природа постає як жива істота, що відчуває біль, радість, дружбу.

Я зазначає О. Слижук [58], засоби дитячої літератури зумовлюють необхідність поєднання когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів. Через художнє слово формується екологічна свідомість, розвивається здатність до співпереживання природі, закладаються моральні основи відповідального ставлення до довкілля. Дитяча література виступає не лише джерелом знань, а й потужним засобом розвитку духовного світу дитини, формування її гуманістичного світогляду та екологічної культури.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що дитяча література забезпечує багатовекторний вплив на особистість школяра. Зокрема, на думку О. Грошовенко [9], дитяча література сприяє:

- розумовому розвитку – формує здатність аналізувати, порівнювати, робити висновки про взаємозв'язки в природі;
- моральному та естетичному вихованню – виховує емпатію, почуття справедливості, повагу до живих істот, етичне ставлення до навколишнього середовища;
- мовленнєвому розвитку – сприяє збагаченню словникового запасу, розвитку зв'язного мовлення та комунікативних навичок;
- творчому розвитку – стимулює фантазію, уяву та креативне мислення через образи живих істот і природних явищ;
- формуванню екологічних знань – знайомить із закономірностями природи, особливостями розвитку і взаємодії живих організмів, а також наслідками людської діяльності.

Науковці відзначають, що у ранньому віці у дитини ще не сформовані стабільні погляди, переконання та інтереси щодо навколишнього середовища. У зв'язку з цим одним із ключових завдань початкової освіти є формування у молодших школярів еколого-орієнтованої системи цінностей,

навчання їх жити відповідно до законів природи та розвитку почуття особистої відповідальності за збереження всього живого на Землі [37].

На думку А. Ряховської, еколого-орієнтована система цінностей включає особистий екологічний світогляд, життєві екопозиції, смислово-життєві орієнтації, цілісний образ «Я», готовність до саморозвитку та самонавчання [54]. Система ціннісних орієнтацій учня початкової школи формує змістову основу спрямованості особистості й виражає внутрішню основу її ставлення до дійсності. В цілому ціннісні орієнтації розглядаються як складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активної особистості, визначає загальний підхід учня до світу і до себе, а також впливає на зміст і напрям його поведінки та вчинків.

Встановлено, що екологічні цінності регулюють взаємодію людини з природою відповідно до принципів сталого розвитку, забезпечують баланс між споживанням і самовідновленням природних ресурсів. Сталий розвиток розглядається як ідеал, досягнення якого сприяє гармонійному розвитку особистості та є конструктивальним шляхом виходу з екологічної кризи.

Н. Солонар наголошує, що формування системи особистісних цінностей щодо природи слід розглядати як структуру узагальнених важливих для особистості орієнтирів у власній поведінці та діяльності у довкіллі, які відповідають рівню її інтелектуального, духовного та фізичного розвитку [59].

Формування навичок еколого-орієнтованої ціннісної діяльності та особистісної позиції має специфічний характер. Сфера дії кожної особистісної цінності є специфічною. Так, Ю. Саєнко виділяє цінність дбайливого ставлення до природи, що має власну змістовно-операційну специфіку. Учень у цьому процесі повинен набути певних операційних умінь, зокрема:

- підтримувати екологічно безпечне середовище у власному помешканні та школі, економно використовувати газ, воду, електроенергію;

- доглядати за рослинами та тваринами, що перебувають під опікою людини [56, с. 175].

Після виділення сфери практичної дії особистісної цінності виховна діяльність зосереджується на набутті конкретної етичної норми, яка має особистісний смисл для суб'єкта. Ступінь значущості етичного змісту сам по собі не є достатнім стимулом для подальшого розвитку «я-процесу». В екологічному вихованні це особливо важливо, оскільки головним показником екологічної культури особистості є її суспільно значущі дії та вчинки.

Психологічні дослідження демонструють, що для здійснення вчинкової дії індивід спочатку формує необхідні внутрішні умови, створює власну установку та усвідомлює психологічну доцільність дії. Саме на цьому етапі починається формування вчинку. Випадки, коли дія здійснюється без видимої підготовки (зовнішньої або внутрішньої), свідчать про недостатньо усвідомлений та нецілеспрямований процес формування власної системи цінностей.

Внутрішнім джерелом природоохоронної діяльності є екологічні потреби дитини, зокрема потреба у гармонійному спілкуванні з природою, виконанні певних природоохоронних дій, дотриманні екологічних норм і правил поведінки, естетичному задоволенні від контакту з природою та прояві творчого ставлення до довкілля [59].

За висновками Ю. Павіченко, екологічні потреби віддзеркалюють рівень розвитку взаємин у системі «дитина – природа» та є рушійною силою активної природоохоронної діяльності, визначаючи рівень екологічної активності вихованця. Реалізація цих потреб відбувається через мотиви, які виконують функцію спонукання до певного виду діяльності. Можливість реалізації особистісних екологічних потреб забезпечується екологічними мотивами, що сприяють виникненню самої потреби та реалізації власних екологічних цілей [50].

Суб'єктивна готовність дитини до вчинку формується через яскраве уявлення про необхідну дію. Таке моделювання дії призводить до відповідних переживань та емоційного залучення. Якщо внутрішня підготовка достатня, дія відбувається швидко та адекватно. Здійснений вчинок викликає реакцію як середовища, так і самого вихованця, що відповідає принципу зворотного зв'язку. Жодна дія не вичерпує мотиваційного прагнення повністю; один вчинок відкриває шлях для інших.

Як зазначає В. Лях, для формування в учнів початкової школи еколого-орієнтованої системи цінностей необхідне одночасне набуття ними операційних умінь та усвідомлення високого смислу таких дій. У цьому процесі значну роль відіграє дитяча література, яка сприяє формуванню уявлення про взаємозв'язки та взаємозалежність природи і людини, стимулює емпатію, розвиток етичної поведінки та активну природоохоронну діяльність [39].

І. Кравцова наголошує, що формування системи цінностей засобами дитячої літератури спрямоване на активізацію пізнавальної діяльності дітей через конфліктні ситуації, моделювання життєвих обставин, використання рольових ігор та спільне вирішення проблем. Орієнтація екологічного виховання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери дитини передбачає формування світоглядних, естетичних, потребнісних і діяльнісних аспектів екологічної освіти [26].

Т. Дука зазначає, що успішна реалізація принципу спрямованості виховання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери учнів початкової школи можлива за умови постійного та послідовного впливу на дитину з метою розвитку передусім діяльнісних і емоційних аспектів поведінки у природі. Велике значення у практиці вітчизняних та зарубіжних педагогів набуває розвиток інтелектуальних та емоційно-вольових якостей дітей у процесі дослідження й поліпшення навколишнього середовища як взаємопов'язаного процесу, який здійснюється не окремо від природи, а через безпосереднє спілкування з нею [13].

Цінність для дитини починається з її власного досвіду: вона робить висновки, оцінює ситуацію своїми почуттями та розумом. Проте цінність, яка перетворюється на мотив діяльності, не завершується цим первісним досвідом, а лише починається ним. У свідомості дитини цінність збагачується через розширення та поглиблення знань про навколишній світ, його силу та вразливість одночасно. Тому мотиваційно-ціннісні орієнтації потребують постійного збагачення через усвідомлене поступове нарощування знань про природу, її таємничі і на перший погляд незрозумілі взаємозв'язки. Ці знання безпосередньо формують складні відносини дитини з природою та її мешканцями.

Цінність для дитини починається з її власного досвіду: вона робить висновки, оцінює ситуацію своїми почуттями та розумом. Проте цінність, яка перетворюється на мотив діяльності, не завершується цим первісним досвідом, а лише починається ним. У свідомості дитини цінність збагачується через розширення та поглиблення знань про навколишній світ, його силу та вразливість одночасно. Тому мотиваційно-ціннісні орієнтації потребують постійного збагачення через усвідомлене поступове нарощування знань про природу, її таємничі і на перший погляд незрозумілі взаємозв'язки. Ці знання безпосередньо формують складні відносини дитини з природою та її мешканцями.

Результатом формування еколого-орієнтованої системи цінностей у молодших школярів, на думку О. Грошовенко [9], є дбайливе ставлення до природи. Цей процес включає певний психологічно обумовлений алгоритм, у якому послідовно реалізуються такі компоненти:

- етап зовнішньої підготовки вчинку дбайливості – визначає інтелектуальну підготовку дитини, просвітницьку діяльність, усвідомлення цілей, ознайомлення з дійсним екологічним станом та тривожним екологічним статусом окремих об'єктів;
- етап внутрішньої підготовки вчинку дбайливості – включає вплив на потреби, інтереси та мотиви майбутньої діяльності дитини у природі через

формування ціннісних орієнтацій, пізнавально-творчих, етичних, естетичних, патріотичних, валеологічних та інших орієнтирів;

- етап реалізації вчинкової дії – передбачає набуття конкретних навичок і умінь у реальній природоохоронній діяльності, дбайливе використання природних багатств, догляд та піклування про природні об'єкти.

Формування в учнів початкової школи психологічних установок щодо власної причетності та відповідальності за стан довкілля, особливо на локальному рівні, завжди супроводжується значними емоційними переживаннями. Тому ефективність розвитку таких почуттів за допомогою казок, а отже мотиваційна спрямованість їх природоохоронної діяльності, є надзвичайно високою. Відповідальна людина постійно контролює свої дії у навколишньому середовищі.

Таким чином, екологічні знання та уявлення, отримані учнями початкової школи в процесі використання засобів дитячої літератури у поєднанні з ціннісними орієнтаціями стають основою екологічної культури та екологічного мислення. Вони сприяють формуванню еколого-орієнтованої системи цінностей дітей, допомагають вирішенню конкретних, доступних для віку екологічних проблем, забезпечують комфортність і гармонійність їх взаємодії з природним середовищем.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Педагогічні умови використання засобів дитячої літератури в екологічному вихованні молодших школярів

Наукові дослідження показують, що молодші школярі засвоюють знання краще через емоційне залучення, образність та сюжетність матеріалу. Тому дитяча література, у якій екологічна тематика подається у формі казки, оповідання чи вірша, сприяє активізації мислення, розвитку уяви, а також формуванню навичок спостереження та аналізу природних процесів.

Ефективне використання творів сучасної дитячої літератури в освітньому процесі ґрунтується на таких педагогічних принципах:

1. *Принцип доступності.* Твори мають відповідати віковим особливостям дітей, бути зрозумілими за мовою, сюжетною структурою та художніми образами.

2. *Принцип наочності та емоційності.* Художні тексти, що містять яскраві описи природи, персонажів тваринного світу та екологічні ситуації, допомагають створювати наочні та емоційно насичені образи.

3. *Принцип інтеграції знань.* Поєднання літературного матеріалу з елементами природознавства, екології, біології сприяє формуванню цілісного уявлення про природу та взаємозв'язки в ній.

4. *Принцип активного залучення.* Діти не лише слухають або читають твори, а й обговорюють, моделюють ситуації, виконують творчі завдання, що стимулює самостійне мислення та соціальну активність.

5. *Принцип формування ціннісного ставлення.* Твори обираються так, щоб вони сприяли усвідомленню цінності природи, етичного поводження з живими істотами та дбайливого ставлення до ресурсів планети.

Для молодших школярів доцільно використовувати різні форми роботи з літературою, які поєднують пізнавальний та виховний ефект. Після читання казок чи оповідань про природу діти беруть участь у дискусіях, аналізують поведінку героїв, визначають позитивні та негативні приклади ставлення до довкілля, що сприяє розвитку критичного мислення та морального судження. Крім того, можна організовувати творчі завдання та проєктну діяльність, у межах яких учні створюють власні казки, оповідання або малюнки, відображаючи свої уявлення про природу та екологічні проблеми; це сприяє розвитку творчих здібностей і дозволяє інтегрувати знання з літератури та природознавства. Також ефективним є використання рольових ігор та інсценувань, коли діти відтворюють казкові сюжети або виконують ролі тварин і рослин, що допомагає емоційно проживати взаємодію з природою та відчутти відповідальність за свої дії й дії героїв. Важливим є застосування інтерактивних методів навчання: медіатекстів, аудіокниг, анімаційних ілюстрацій, групових обговорень та інтерактивних завдань, які стимулюють активне засвоєння матеріалу та підвищують мотивацію до екологічної діяльності [13].

Для того, щоб дитяча література стала дієвим засобом екологічного виховання, необхідно створити певні педагогічні умови:

Цілеспрямований добір літературних творів відповідно до вікових особливостей учнів і тематики навчальних програм.

Цілеспрямований підбір літературних творів є однією з ключових педагогічних умов ефективного екологічного виховання молодших школярів. Вибір літератури має ґрунтуватися на вікових та психологічних особливостях дітей, їхніх пізнавальних та емоційних можливостях, а також на актуальних екологічних проблемах, що відповідають навчальній програмі.

Молодші школярі перебувають на етапі формування базових моральних та емоційних орієнтирів, тому літературні твори повинні бути адаптовані до їхнього рівня сприйняття. Зокрема, казки, оповідання та вірші, що зображують природу, тварин та рослини, сприяють розвитку уяви,

емоційної чутливості та морального судження. Такі твори допомагають дітям усвідомити важливість збереження навколишнього середовища та формують відповідальне ставлення до природи [61].

Літературні твори мають бути пізнавальними та емоційно насиченими, щоб зацікавити дітей та стимулювати їх до активного обговорення. Вони повинні викликати у дітей емоційний відгук, сприяти розвитку співпереживання та розуміння важливості екологічних проблем. Наприклад, твори, що описують життя тварин у їхньому природному середовищі, можуть допомогти дітям зрозуміти взаємозв'язок між живими істотами та їхнім середовищем існування.

Також вибір літератури повинен відображати сучасні екологічні проблеми, з якими стикається людство. Це може бути забруднення навколишнього середовища, зникнення видів, зміна клімату тощо. Залучення таких тем у літературні твори допомагає дітям усвідомити серйозність цих проблем та мотивує їх до дій щодо їх вирішення.

Літературні твори повинні бути органічно вписані в навчальну програму та доповнювати вивчення предметів. Це сприяє формуванню цілісного уявлення про природу та екологічні процеси, а також допомагає учням застосовувати отримані знання на практиці.

Систематичне включення творів сучасної дитячої літератури у навчальний процес є важливою педагогічною умовою для формування екологічної свідомості молодших школярів. Воно передбачає планомірне та регулярне використання літературних матеріалів протягом навчального року, що дозволяє створити цілісну екологічну картину світу в уявленні дитини та забезпечує поступове засвоєння знань про природу, її явища та взаємозв'язок з людиною.

Науковці відзначають, що регулярність роботи з літературними творами сприяє не лише засвоєнню екологічних знань, але й розвитку емоційної чутливості, морального судження та критичного мислення у дітей. Так, В. Кизилова підкреслює, що твори сучасної дитячої літератури, зокрема

аніمالістичні казки та оповідання про природу, сприяють формуванню у дітей емоційного відгуку на навколишній світ, розуміння цінності живої природи та відповідального ставлення до неї [21].

Практична реалізація цієї умови передбачає включення творів сучасних авторів у різні форми навчальної роботи: щотижневі читання, обговорення, творчі завдання, інтерактивні проекти та рольові ігри. Наприклад, твори І. Андрусяка («Зайчикова книжечка») або Оксани Луцевської можуть послідовно вводитися у тематичні блоки, що відповідають навчальним темам природознавства, з акцентом на пізнання флори та фауни, екологічних процесів та проблем довкілля. Таке систематичне включення дозволяє дітям поступово формувати уявлення про взаємозв'язки в природі та оцінювати власні дії з точки зору їхнього впливу на довкілля.

Крім того, систематична робота з літературними творами допомагає інтегрувати знання з різних предметів, формуючи комплексне розуміння екології. Наприклад, після прочитання казки про тварин учні можуть виконати завдання з малювання природних середовищ або створити невеликі проекти з екологічної тематики, що поєднують літературний, художній та природничий аспекти.

Інтеграція художнього слова в освітній процес на уроках різних типів (читання, української мови, природознавства, інтегрованих курсів).

Створення інтегрованого освітнього середовища є однією з ключових педагогічних умов для ефективного використання дитячої літератури в екологічному вихованні. Такий підхід передбачає поєднання різних освітніх дисциплін, методів і форм роботи з метою формування цілісного уявлення про природу та її взаємозв'язок із людиною.

Науковці відзначають, що інтеграція літератури з іншими навчальними предметами дозволяє зробити процес навчання більш змістовним та мотивуючим [22]. Зокрема, використання аніمالістичних казок та оповідань у поєднанні з природознавством сприяє розвитку комплексного мислення у

дітей, допомагає зрозуміти екологічні взаємозв'язки та формує емоційно-ціннісне ставлення до природи [20].

Інтегроване освітнє середовище реалізується через поєднання літературних творів з природничими знаннями. Після прочитання казок про тварин або рослини учні обговорюють їхні особливості, середовище існування, роль у екосистемі та виконують практичні завдання, такі як малюнки, проєкти або спостереження. Обговорення літературних творів може також включати міжпредметні завдання з української мови, образотворчого мистецтва, музики та природознавства. Наприклад, після прочитання оповідання про ліс діти створюють колаж із зображенням лісових мешканців, складають вірші або проводять дослідницькі спостереження. Інтегрування літератури та інших предметів дозволяє організовувати рольові ігри та творчі проєкти, зокрема інсценування, драматизацію та проєктну діяльність, під час яких діти поєднують знання з природознавства, екології та літератури, переживають екологічні ситуації та виробляють практичні рішення.

Сучасна дитяча література надає широкий вибір матеріалів для формування інтегрованого середовища. Так, твори І. Андрусика, Оксани Луцевської та Є. Гуцала можна планомірно поєднувати з темами навчальної програми з природознавства, мистецтва та етики, що забезпечує цілісне сприйняття екологічних проблем та розвиток критичного мислення.

Отже, створення інтегрованого освітнього середовища дозволяє формувати у дітей комплексне розуміння природи, її цінності та взаємозв'язку з діяльністю людини. Такий підхід підвищує ефективність екологічного виховання, сприяє розвитку творчих здібностей та відповідальної поведінки у молодших школярів.

Організація активної взаємодії дітей з текстом через бесіди, обговорення, творчі завдання, рольові ігри, інсценізації.

У молодшому шкільному віці дитина не лише сприймає зміст твору, а й активно переживає його, співвідносить із власним досвідом, висловлює

емоції та оцінки. Саме тому важливо не обмежуватися лише пасивним читанням чи прослуховуванням тексту, а створювати умови для глибокого й усвідомленого сприйняття.

Активна взаємодія з текстом передбачає включення учнів у різноманітні види діяльності, які стимулюють їхнє мислення, уяву, емоційне реагування та здатність робити морально-ціннісні висновки.

Одним із найдієвіших прийомів є педагогічна бесіда, яка проводиться після або під час читання твору. У процесі бесіди вчитель ставить відкриті запитання, спонукає дітей до роздумів над поведінкою героїв, аналізу мотивів їхніх вчинків, висловлення власного ставлення до подій, описаних у творі. Обговорення екологічних ситуацій, описаних у художніх текстах, допомагає дітям усвідомити причинно-наслідкові зв'язки між поведінкою людини та станом природи [44].

Обговорення дає можливість учням вільно висловлювати думки, чути позицію інших, порівнювати власні судження з оцінками однокласників. У цьому процесі розвивається критичне мислення, формуються навички аргументації, а головне – закріплюються морально-ціннісні орієнтири, пов'язані з відповідальним ставленням до довкілля.

Важливу роль відіграють творчі завдання, які активізують уяву та емоційно-чуттєву сферу дитини. Це можуть бути ілюстрування прочитаного, складання коротких продовжень або альтернативних кінцівок твору, написання листа літературному герою, створення екологічних гасел, малюнків чи лепбуків. Такі завдання допомагають дітям не лише глибше осмислити зміст твору, а й особистісно пережити його, що сприяє формуванню стійкої ціннісної позиції.

Рольові ігри та інсценізації створюють можливість занурення дітей у художній текст. Вони дають змогу відтворити ситуації, описані в літературному творі, у формі театралізованих мінісцен, що стимулює емоційне співпереживання, розвиток емпатії та морального самовизначення. У процесі інсценізації учні не просто повторюють слова персонажів, а

намагаються зрозуміти їхню позицію, внутрішній стан, мотиви поведінки, що особливо важливо для формування екологічно свідомої поведінки.

Таким чином, організація активної взаємодії дітей з текстом забезпечує цілісне засвоєння екологічних ідей, закладених у літературному творі, сприяє переходу від пасивного сприймання до активного емоційного та інтелектуального переживання, формує у школярів відповідальне ставлення до природи. Ця педагогічна умова має комплексний вплив на розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів екологічної компетентності молодших школярів.

Створення позитивного емоційного фону та атмосфери особистісного залучення учнів до обговорюваних екологічних проблем.

Ще однією важливою педагогічною умовою ефективного екологічного виховання молодших школярів засобами дитячої літератури є створення позитивного емоційного фону та атмосфери особистісного залучення учнів до обговорюваних екологічних проблем. У молодшому шкільному віці емоції є провідним механізмом сприймання та осмислення навколишнього світу, тому саме через емоційне переживання формується ставлення до природи, її краси та цінності.

Позитивний емоційний фон забезпечує відкритість дітей до сприйняття нового змісту, активізує пізнавальний інтерес, сприяє формуванню глибших особистісних переживань і ціннісних установок. Створення такої атмосфери починається з доброзичливого стилю педагогічної взаємодії: підтримки, поваги до дитячої думки, заохочення до вільного висловлення почуттів і суджень. Учні мають відчувати, що їхня думка важлива, що вони є повноцінними учасниками обговорення [45].

Важливим аспектом є емоційне насичення процесу роботи з художнім текстом. Під час читання екологічно спрямованих творів учитель використовує виразне читання, зміну інтонації, елементи театралізації, музичний або візуальний супровід, що дозволяє створити особливу атмосферу занурення у світ природи. Емоційний настрій тексту стає

спільним емоційним досвідом учнів, який об'єднує клас і сприяє формуванню колективних ціннісних орієнтацій.

Особистісне залучення до обговорюваних проблем досягається через активну участь кожного учня в обговоренні та рефлексії прочитаного. Учитель заохочує дітей висловлювати власні враження, асоціації, ставити запитання, ділитися власним досвідом взаємодії з природою. Таке занурення допомагає дитині ототожнити себе з героями твору, уявити себе в описаних ситуаціях, відчути відповідальність за власні вчинки щодо навколишнього середовища.

Крім того, позитивна емоційна атмосфера зменшує страх помилитися, знижує рівень тривожності, стимулює ініціативу та творчість. Учні починають не просто відповідати на запитання, а висловлювати власну позицію, оцінювати екологічні проблеми з морально-етичних позицій, пропонувати можливі шляхи їх розв'язання.

Таким чином, створення позитивного емоційного фону та атмосфери особистісного залучення є важливим чинником формування екологічної компетентності молодших школярів. Воно забезпечує емоційно-ціннісне засвоєння екологічного змісту, сприяє розвитку внутрішньої мотивації до екологічно відповідальної поведінки та формуванню стійкої позитивної установки на збереження природи.

Поєднання літературного матеріалу з практичною природоохоронною діяльністю учнів у школі та поза її межами.

Ефективність екологічного виховання значною мірою залежить від того, наскільки отримані дітьми знання та емоційні враження перетворюються на реальні дії. Саме тому важливою педагогічною умовою є поєднання літературного матеріалу з практичною природоохоронною діяльністю учнів, яка здійснюється як у школі, так і поза її межами.

Художній твір, що містить екологічну тематику, створює емоційно-ціннісну основу, на якій ґрунтується практична діяльність. Література пробуджує інтерес, співпереживання, почуття відповідальності за стан

природи, а практичні дії дають змогу перевести ці переживання у конкретну поведінку. Це дозволяє дитині не лише знати, а й діяти відповідно до набутих цінностей.

У школі практична діяльність може реалізовуватися через екологічні акції та проєкти (наприклад, «Посади дерево», «Збережи воду», «День без сміття»), створення та догляд за мінісадками або квітниками на території школи, участь у прибиранні пришкольної ділянки, сортуванні сміття, виготовленні годівничок для птахів. Перед цим учні читають або обговорюють твори, у яких порушуються відповідні проблеми – збереження лісів, чистота водойм, охорона тваринного світу. Це дає змогу дітям усвідомити цінність своїх дій і побачити зв'язок між змістом твору та реальною поведінкою [52].

Поза межами школи практична екологічна діяльність може включати екскурсії до природних об'єктів, участь у міських чи сільських екологічних заходах, спостереження за сезонними змінами в природі, догляд за домашніми рослинами або тваринами. Такі форми роботи дозволяють учням перенести отримані знання в реальний життєвий контекст, сформувати стійкі звички екологічно відповідальної поведінки.

Важливо, щоб практична діяльність не була механічною чи нав'язаною. Вона має впливати з літературного змісту, емоційних переживань і висновків, зроблених учнями після прочитання. Наприклад, після оповідання про пташок діти можуть власноруч виготовити годівнички; після казки про ліс – висадити саджанці дерев або прибрати лісосмугу; після віршів про чисту воду, долучитися до акції збереження джерела.

Таке поєднання художнього слова з реальними діями забезпечує гармонійну єдність когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів екологічної компетентності. Дитина не лише сприймає інформацію про довкілля, а й набуває особистого досвіду турботи про природу.

Отже, інтеграція літературного матеріалу з практичною природоохоронною діяльністю сприяє формуванню усвідомленої екологічної поведінки, розвиває відповідальність, активність і здатність діяти на користь природи. Такий підхід робить екологічне виховання дієвим, емоційно насиченим і життєво значущим для молодших школярів.

Вважаємо, що дотримання цих умов забезпечує формування у дітей молодшого шкільного віку цілісного уявлення про природу, розвиток емпатії до живих істот, відповідальності за навколишнє середовище та готовності до активної природоохоронної діяльності.

2.2. Методика екологічного виховання учнів початкової школи засобами сучасної дитячої літератури

Методика екологічного виховання з використанням сучасної дитячої літератури передбачає інтеграцію змісту художніх творів у процес формування екологічної компетентності, розвиток креативного та критичного мислення учнів, а також формування сталих екологічних поведінкових установок. Важливим є добір творів, у яких природа постає не як тло подій, а як повноцінний учасник художнього світу, що взаємодіє з людиною.

Змістовно-методичний аспект екологічного виховання через дитячу літературу ґрунтується на системі послідовних педагогічних дій. Першим етапом є мотиваційно-ціннісне налаштування учнів. Педагог організовує емоційний вступ до читання твору: створює проблемну ситуацію, ставить запитання, що стимулюють особистісне ставлення дитини до природного об'єкта або явища. Такий прийом допомагає активізувати власний досвід учня та спрямувати його на осмислене сприйняття змісту твору.

Другий етап – аналітико-інтерпретаційна робота з текстом. Учитель разом з дітьми виявляє природні мотиви у творі, аналізує поведінку персонажів у контексті взаємодії з довкіллям, підкреслює морально-етичні

наслідки їхніх вчинків. Екокритичний підхід у цьому процесі дає змогу розглядати художній текст як засіб формування ціннісної екологічної картини світу. Важливими є не лише фактичні знання про природу, а й інтерпретація емоційних переживань, які текст викликає в учнів.

Третій етап – творче опрацювання змісту. Ефективними є різноманітні інтерактивні методи: інсценізації, створення екологічних коміксів, ілюстрування твору, написання альтернативних кінцівок казки з урахуванням екологічно відповідальної поведінки героїв. Ці форми діяльності допомагають учням не лише краще усвідомити зміст прочитаного, а й сформуванню власну позицію щодо екологічних проблем.

Четвертий етап – практична діяльність як продовження художнього тексту. Вона передбачає залучення дітей до реальних або змодельованих природоохоронних дій: догляд за кімнатними рослинами, виготовлення годівниць для птахів, участь у шкільних екологічних акціях. Така діяльність забезпечує зв'язок між літературним образом природи та реальним середовищем, у якому живе дитина.

Не менш важливим методичним принципом є міжпредметна інтеграція. Екологічна тематика дитячої літератури органічно поєднується з матеріалом природознавства, образотворчого мистецтва, музики, мовно-літературної галузі. Інтегровані уроки сприяють цілісному сприйняттю природи як системи, допомагають формувати наукові уявлення у тісному зв'язку з емоційно-ціннісними переживаннями.

Використання сучасних жанрових форм дитячої літератури, таких як нон-фікшн, поетичні візії природи, комікси з екологічною тематикою, дозволяє зробити екологічне виховання більш актуальним та привабливим для молодших школярів. Як зазначає О. Гудошник, комікси виконують функцію ефективного медіа для передачі складних ідей у простій та емоційній формі, що сприяє формуванню екологічної свідомості [10]. Аналогічно Ю. Куманська наголошує, що екологічні мотиви в сучасній

українській прозі для дітей відображають не лише стан природи, а й етичні дилеми сучасності, пов'язані з війною, зміною клімату, урбанізацією [32].

Роль учителя в такій методиці виходить за межі традиційного коментування художнього тексту. Він виступає як посередник між текстом і дитиною, організовує діалог, сприяє розвитку емоційної чутливості до екологічних проблем і водночас формує інтелектуальний компонент екологічної компетентності. Методичний арсенал педагога може включати прийоми екологічної герменевтики, екокритичного аналізу тексту, проблемні питання, групові дискусії, ігрові технології, дослідницькі завдання.

Експериментальна методика екологічного виховання учнів початкової школи засобами дитячої літератури є інтегрованою педагогічною системою, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти. Вона спрямована не лише на інформування дітей про навколишній світ, а й на розвиток у них екологічної культури, критичного мислення, здатності до відповідальних рішень і дій. Художній текст у цьому процесі постає не як допоміжний засіб, а як центральний педагогічний інструмент, що активізує всі рівні особистісного розвитку дитини – інтелектуальний, моральний, естетичний та поведінковий.

Для формування у молодших школярів екологічної компетентності у рамках експериментального дослідження використовувались твори сучасної української дитячої літератури, що дозволяли поєднувати пізнавальний та виховний ефект. Вибір творів здійснювався з урахуванням вікових та психолого-пізнавальних особливостей учнів, тематики навчальної програми та актуальних екологічних проблем. Твори застосовувалися на уроках читання, природознавства та інтегрованих курсів «Я досліджую світ», а також під час позакласних заходів екологічного спрямування. Літературні тексти виступали важливим дидактичним інструментом, який допомагав поєднувати інтелектуальний, емоційно-чуттєвий і практичний компоненти екологічного виховання. Через художній образ, доступний і зрозумілий дитині молодшого шкільного віку, учні легше усвідомлювали взаємозв'язки в

природі, розуміли наслідки людської діяльності для довкілля та значення власної поведінки у збереженні екосистем.

Серед використаних літературних творів слід зазначити оповідання, вірші та казки таких сучасних українських авторів, як Івана Андрусяка, Євгена Гуцала, Зірки Мензатюк, Олеся Ільченка, Всеволода Нестайка, Василя Близнеця, Оксани Іваненко, Олени Пчілки, Віктора Васильчук тощо. Їхні твори мають екологічний підтекст і спрямовані на формування в дітей відповідального ставлення до природи, розуміння її цінності та вразливості.

Методика роботи з літературними текстами передбачала поетапну організацію освітнього процесу. *На першому етапі* здійснювалося емоційно-ціннісне залучення учнів до теми через виразне читання, обговорення заголовку, ілюстрацій та елементів художнього образу. Це сприяло зацікавленню дітей та створювало позитивний емоційний фон.

На другому етапі організовувалося змістове опрацювання твору: бесіди за змістом, евристичні запитання, аналіз дій героїв та їх наслідків для природного середовища. Педагог акцентував увагу учнів на причинно-наслідкових зв'язках і значенні екологічно відповідальної поведінки.

На третьому етапі відбувалося перенесення знань у практичну діяльність. Діти виконували творчі завдання – малюнки, інсценізації, створення власних казок чи віршів про природу, участь у мініпроектах та акціях з охорони довкілля. Це сприяло розвитку вмінь застосовувати екологічні знання у повсякденному житті. Важливим компонентом було також залучення батьків до обговорення прочитаних творів, що підсилювало виховний ефект.

Застосування сучасної дитячої літератури у процесі екологічного виховання дозволяє формувати в учнів молодшого шкільного віку цілісне уявлення про природу, виховувати почуття відповідальності, співпереживання і любові до всього живого. Літературний текст, на відміну від традиційних дидактичних матеріалів, має сильний емоційний потенціал, а

отже, сприяє глибшому засвоєнню знань та формуванню особистісно значущих екологічних переконань.

Усі зазначені твори дозволяли поєднувати різні форми роботи: читання та обговорення, рольові ігри, інсценування, творчі завдання та проєкти. Таке комплексне використання літературних матеріалів у навчальному процесі забезпечувало реалізацію експериментального дослідження, спрямованого на розвиток екологічної компетентності, пізнавальних, емоційних і творчих навичок молодших школярів.

Методика формувального експерименту включала обов'язкові етапи роботи над творами дитячої літератури з метою формування екологічної компетентності молодших школярів. Це такі напрямки роботи:

- обговорення творів в контексті вирішення завдань екологічного виховання;
- спостереження за об'єктами і явищами природи за мотивами творів дитячої літератури, розглядання ілюстрацій тощо;
- використання коротких казок, уривків оповідань про живі об'єкти, явища природи з метою забезпечення позитивного емоційного відгуку на сприймання даного об'єкту, закріплення та розширення знань учнів про даний об'єкт чи явище;
- застосування творів дитячої літератури, у яких розглядаються потреби живих організмів та прослідковуються зв'язки й залежності у природі в багатоступеневій ієрархічній послідовності і єдності;
- творча трансформація змісту дитячих творів та інтеграція їх у різні види діяльності.

На даному етапі дослідження у процесі екологічного виховання молодших школярів засобами дитячої літератури використовувався широкий спектр видів дитячої діяльності та методичних прийомів, спрямованих на формування екологічної свідомості, чуттєво-емоційного ставлення до природи та розвиток пізнавальної активності учнів, а саме:

- дидактичні ігри за змістом прочитаних творів (з метою закріплення уявлень про різноманіття й красу природних об'єктів, формування уважного та гуманного ставлення до світу природи);
- читання творів дитячої літератури після проведених спостережень (для актуалізації знань та уявлень молодших школярів, надання їм емоційного забарвлення);
- діалогізована розповідь (для уточнення уявлень дітей про об'єкти природи, їхні морфологічні особливості, функціональні зв'язки, а також для стимулювання пізнавальної активності);
- ігри-психогімнастики на основі змісту літературного твору (з метою закріплення знань учнів, розвитку вміння емоційно співпереживати природі, виховання дбайливого ставлення до довкілля та формування позитивних емоційних переживань від взаємодії з природою);
- інтеграція змісту художнього твору у процес спілкування, спостережень і трудової діяльності у природі (для конкретизації уявлень щодо зовнішніх ознак, будови й потреб природних об'єктів у контексті навколишнього середовища, а також формування цілісного уявлення про природу як систему);
- «фантастичне аналізування» казки з позицій різних персонажів (для поглиблення знань дітей про об'єкти та явища природи, сезонні зміни, сприяння розвитку децентралізованого мислення та формування інтересу до пізнання причинно-наслідкових зв'язків у природі);
- читання творів дитячої літератури як відповідь на запитання учнів (з метою формування уявлень про взаємозв'язки у природі, уточнення та закріплення знань про морфологічні особливості та життєві потреби природних об'єктів).

Окрім традиційних методів, важливе місце у процесі екологічного виховання молодших школярів посідали творчі форми роботи, реалізовані на основі змісту казок. Учні брали участь у експериментуванні, інсценізаціях, сюжетно-рольових іграх, створювали ігрові ситуації, вигадували

продовження сюжетів, моделювали казки на магнітній дошці тощо. Такі види діяльності сприяли розвитку пізнавальної активності, формуванню креативного мислення та емоційно-ціннісного ставлення до природи.

У ході екологічного виховання використовувалися, насамперед, твори дитячої літератури, які мають науково-пізнавальну основу та відображають реальні екологічні зв'язки і залежності. Під час добору літературних творів пріоритет надавався їхній природознавчій змістовій основі – тій інформації, яка могла бути акцентована педагогом і спрямована на усвідомлення учнями екологічної проблематики. Це дозволяло формулювати змістові запитання, відповідаючи на які школярі вчилися міркувати, робити висновки й усвідомлювати значення ключової ідеї твору.

Особливу цінність у методиці формувального експерименту становили творчі вправи, спрямовані на розвиток уяви, фантазії, образного мислення та зв'язного мовлення. У молодших школярів активно формується здатність до генерації ідей, що стимулює їхню творчу активність і сприяє формуванню цілісного погляду на природу. Така діяльність вимагає від учителя високого рівня педагогічної майстерності, індивідуального підходу та творчості.

До основних прийомів творчої роботи над літературним твором належать:

- аналітичний прийом – передбачає аналіз змісту твору, характеристики персонажів, виявлення ключових проблем і причинно-наслідкових зв'язків;
- оперативний прийом – передбачає заміну певних якостей персонажів, предметів чи явищ з метою розв'язання поставлених проблем;
- синтетичний прийом – трансформація цілісного змісту літературного твору відповідно до внесених змін.

Синтетичний прийом відзначається особливою продуктивністю та передбачає різноманітні варіанти роботи з текстом:

- «навпаки» (заміна рис характеру та дій героїв на протилежні);
- «збільшення–зменшення» (перетворення слабого персонажа на сильного чи навпаки);

- «прискорення—уповільнення» (динамічні зміни у діях персонажів);
- «дроблення—об'єднання» (поділ героя на частини або об'єднання кількох істот в один організм);
- «перервність—постійність» (тимчасові події стають постійними чи навпаки);
- «динамізація—статичність» (перетворення нерухомого об'єкта на рухомий і навпаки);
- «персоніфікація—деперсоніфікація» (наділення неживого властивостями живого і навпаки);
- «надання або відбирання властивостей» (наділення героя новими рисами чи позбавлення їх);
- «універсалізація—обмеження» (розширення можливостей усіх героїв або позбавлення їх певних властивостей);
- «шкідливе змінити на корисне» (використання негативних рис чи предметів для досягнення позитивних результатів);
- «відновлення—відкидання» (повернення персонажа до життя чи позбавлення його зайвих характеристик);
- «заміна властивостей іншими» (заміна окремих об'єктів казки новими, більш корисними).

Таким чином, методика формувального експерименту передбачає комплекс різноманітних напрямів, методів і прийомів роботи з творами дитячої літератури. Її застосування сприяє не лише засвоєнню природничих знань, а й розвитку творчої активності, формуванню екологічної компетенції та ціннісного ставлення до довкілля.

2.3. Результати експериментального дослідження

З метою визначення ефективності екологічного виховання засобами дитячої літератури був проведений констатувальний експеримент, який мав на меті виявити рівень екологічної компетенції молодших школярів та

визначити роль дитячої літератури у системі роботи з екологічного виховання в початковій школі.

Першим етапом експериментального дослідження стало вивчення думки педагогів щодо важливості та необхідності використання творів дитячої літератури в екологічному вихованні молодших школярів. З метою виявлення рівня обізнаності педагогів та визначення особливостей організації екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку було проведено анкетування серед учителів початкових класів (питання анкети представлені в додатку А). В опитуванні взяли участь 12 педагогів, які працюють у закладах загальної середньої освіти Чортківського району Тернопільської області. Анкета містила як закриті, так і відкриті запитання, що дозволило поєднати кількісний та якісний аналіз отриманих відповідей.

Аналіз відповідей на перше запитання показав, що всі респонденти (100%) вважають проблему екологічного виховання дітей актуальною в сучасних умовах. Основними аргументами педагогів стали необхідність формування екологічної свідомості з раннього віку, загострення екологічних проблем у світі та важливість виховання відповідального ставлення до природи в підростаючого покоління.

Щодо рівня обізнаності з питань екологічного виховання, 5 педагогів (41,7%) оцінили свій рівень як достатній, 4 педагоги (33,3%) – як середній, 2 педагоги (16,7%) – як високий, а 1 педагог (8,3%) зазначив недостатній рівень знань. Це свідчить про загалом позитивну тенденцію, але водночас вказує на потребу в системному підвищенні кваліфікації педагогів з означеної проблематики.

Відповідаючи на запитання щодо методів і прийомів екологічного виховання, учителі найчастіше зазначали використання інтерактивних форм роботи: бесіди, спостереження, екскурсії, практичні роботи в природі, інтегровані уроки та ігрові методи. 9 із 12 педагогів (75%) акцентували увагу на важливості формування емоційно-ціннісного ставлення до природи через художнє слово.

Важливо, що 11 педагогів (91,7%) вважають доцільним використання дитячої літератури як ефективного засобу екологічного виховання, а 1 педагог (8,3%) висловив певні сумніви через обмежену кількість відповідних творів у шкільній бібліотеці. Серед найчастіше названих авторів і творів: казки В. Сухомлинського, оповідання Н. Забіли, твори Г. Бойка, Л. Костенко, сучасних дитячих письменників – І. Андрусяка, С. Дерманського, О. Луцевської.

Відповідаючи на питання про педагогічні умови ефективного використання дитячої літератури, більшість педагогів наголошували на необхідності емоційно насиченої подачі матеріалу, зв'язку художнього тексту з реальними природними явищами, створення атмосфери співпереживання та діалогу. Також підкреслювалась важливість добору творів з урахуванням вікових особливостей дітей.

Щодо уроків, на яких найефективніше використовувати дитячу літературу з екологічною тематикою, 10 педагогів (83,3%) назвали уроки літературного читання, 8 педагогів (66,7%) – інтегрований курс «Я досліджую світ», 5 педагогів (41,7%) — позакласну діяльність, зокрема театралізовані вистави, читання вголос та тематичні години спілкування.

Аналіз відповідей на запитання про забезпечення методичною та науково-популярною літературою засвідчив, що лише 4 педагоги (33,3%) повністю забезпечені необхідними матеріалами, 6 педагогів (50%) мають часткове забезпечення, а 2 педагоги (16,7%) відчують значний дефіцит сучасних джерел. Це свідчить про потребу в оновленні бібліотечного фонду та активнішому використанні електронних ресурсів.

Щодо потреби в методичній підтримці, 9 педагогів (75%) висловили зацікавлення в отриманні практичних рекомендацій, сценаріїв занять, зразків інтегрованих уроків та інформації про сучасну екологічну дитячу літературу. 3 педагоги (25%) вважають, що володіють достатнім рівнем компетентності для самостійної роботи в цьому напрямі.

Таким чином, результати анкетування засвідчили високий рівень усвідомлення педагогами актуальності екологічного виховання та позитивне ставлення до використання дитячої літератури як ефективного виховного засобу. Разом з тим, було виявлено певні проблеми – недостатнє методичне забезпечення та потребу у вдосконаленні професійної підготовки вчителів. Ці результати стали підґрунтям для подальшої розробки й упровадження системи педагогічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності екологічного виховання учнів початкової школи.

На основі проведеного анкетування вчителів початкових класів було визначено ключові напрями подальшої роботи, що передбачають вдосконалення екологічного виховання учнів засобами дитячої літератури. Наступним етапом дослідження стала організація педагогічного експерименту, спрямованого на перевірку гіпотези про те, що системне використання творів сучасної дитячої літератури сприяє більш ефективному формуванню екологічної компетентності учнів початкової школи.

Експериментальне дослідження відбувалося у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

Констатувальний етап був спрямований на виявлення початкового рівня екологічних знань, ціннісних орієнтацій та поведінкових установок учнів. З цією метою використовувалися спостереження, індивідуальні бесіди, тестові та творчі завдання, анкетування учнів.

Формувальний етап передбачав цілеспрямоване впровадження в освітній процес спеціально підібраних творів сучасної української дитячої літератури, що містять екологічну проблематику. На цьому етапі розроблялися й реалізовувалися інтегровані заняття та уроки, позакласні заходи, творчі проекти. Особлива увага приділялася розвитку емоційного ставлення дітей до природи, формуванню відповідальної поведінки та екологічного мислення.

Контрольний етап полягав у повторному діагностуванні рівня сформованості екологічної компетентності учнів. Результати контрольного

етапу порівнювалися з початковими показниками, що дало змогу визначити ефективність обраної методики.

У дослідженні брали участь учні третього класу Ягільницької ОЗЗСО І - ІІІ ступенів Чортківського району Тернопільської області. Загальна кількість учасників становила 18 учнів. Педагогічний експеримент проводився упродовж навчального семестру та передбачав тісну взаємодію з учителями та учнями. Особлива увага приділялася поєднанню пізнавального, емоційного та діяльнісного компонентів, що забезпечувало цілісність процесу екологічного виховання.

Для визначення рівня сформованості в молодших школярів рівня їх екологічної компетентності було використано такі критерії:

- *когнітивний (знаннєвий)* – здатність учнів розуміти екологічні поняття, знати види рослин і тварин, середовище їх існування, причинно-наслідкові зв'язки в природі та наслідки діяльності людини.

- *ціннісно-емоційний критерій*: позитивне ставлення до природи, чутливість до стану довкілля, готовність до екологічно відповідальної поведінки.

- *практичний (діяльнісний) критерій*: здатність спостерігати природні явища, фіксувати результати спостережень, робити висновки та застосовувати знання на практиці.

- *комунікативний критерій*: уміння обговорювати екологічні проблеми, аргументовано висловлювати думку, працювати в групі для вирішення завдань, пов'язаних із довкіллям.

На основі зазначених критеріїв нами виділено три рівні:

Високий рівень – глибоке розуміння екологічних процесів, усвідомлення власної відповідальності за стан довкілля, активна практична діяльність, стійке позитивне емоційне ставлення до природи, здатність аналізувати ситуації та пропонувати шляхи їх вирішення.

Середній рівень – базові знання про природу, виконання практичних завдань за підтримки вчителя, ситуативне емоційне ставлення, обмежена

самостійність у прийнятті рішень.

Низький рівень – фрагментарні знання про екологію, слабка мотивація до практичних дій, обмежене усвідомлення власної відповідальності, пасивне сприйняття інформації.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що учні третього класу мають, як правило, середній рівень сформованості екологічної компетентності: високий рівень показали 18% учнів, середній – 65%, низький – 17% учнів. Ці дані дозволили зробити висновок про необхідність оптимізації процесу екологічного виховання учнів початкової школи. Відповідно, визначено педагогічні умови та розроблено методику формування експерименту, яка полягала в доборі творів сучасної дитячої літератури екологічного змісту та їх використанні в освітньому процесі.

Завершальним етапом дослідження було проведення контрольного експерименту. Його мета – перевірка гіпотези, педагогічних умов та ефективності розробленої методики використання творів сучасної дитячої літератури в екологічному вихованні молодших школярів. Аналіз результатів контрольного експерименту показав динаміку зміни рівнів сформованості екологічної компетентності в третьокласників (див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Рівень сформованості екологічної компетентності у третьокласників
(результати експериментуального дослідження, у %)

Етап	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
На початку	18	65	17
В кінці	35	57	8

У результаті дослідження було з'ясовано, що високий рівень екологічної компетентності показали 35% учнів ЕК, середній – 57%, низький – 8% учнів ЕК. Ці дані дали змогу зробити наступні висновки.

Порівнюючи результати первинної та повторної діагностики рівня

сформованості екологічної компетенції учнів у контрольному експерименті, відзначаємо суттєві зміни кількісних показників. Встановлено, що використання у роботі із дітьми творів дитячої літератури посилює потреби дітей в пізнанні нового і незвичайного, у третьокласників з'явилося бажання спілкуватися з природою і відображати свої враження через різні види діяльності.

Отже, застосування творів дитячої літератури є ефективним засобом екологічного виховання здобувачів початкової освіти.

ВИСНОВКИ

У ході виконання магістерського дослідження розглянуто проблему екологічного виховання молодших школярів засобами сучасної дитячої літератури, проаналізовано теоретичні основи даного процесу, визначено його психолого-педагогічні засади, розроблено та експериментально перевірено ефективність спеціально організованої методики формування екологічної компетентності учнів початкових класів.

Проведений теоретичний аналіз дозволив уточнити сутність основних понять: «екологічне виховання», «екологічна культура», «екологічна компетентність», «екологічна освіта». Встановлено, що екологічне виховання – це цілеспрямований педагогічний процес формування в особистості системи екологічних знань, цінностей, переконань та відповідального ставлення до природи, що проявляється у практичній діяльності та способі життя. Особливе значення екологічного виховання в молодшому шкільному віці зумовлене тим, що саме в цей період закладаються основи світогляду, формуються ціннісні орієнтації, емоційно-моральна сфера, інтерес до навколишнього світу та готовність брати участь у його збереженні.

Визначено, що важливою умовою успішного екологічного виховання молодших школярів є використання ефективних засобів, які б поєднували пізнавальний, виховний та емоційний впливи. Одним із таких потужних засобів виступає дитяча література, яка завдяки своїй образності, емоційності та доступності здатна не лише передати знання, а й викликати у дітей глибокі почуття та переживання, спонукати їх до роздумів та активних дій.

Розглянуто психолого-педагогічні особливості учнів молодшого шкільного віку: високу емоційну чутливість, яскраво виражену допитливість, схильність до наслідування, потребу в позитивних прикладах та образах для наслідування, інтенсивний розвиток мовлення та уяви. Саме ці характеристики роблять дитячу літературу надзвичайно ефективним інструментом екологічного виховання. Літературні образи сприяють глибокому осмисленню екологічних проблем, формують емоційно-ціннісне

ставлення до природи, спонукають дітей замислюватися над власною поведінкою і відповідальністю за довкілля.

У другому розділі обґрунтовано педагогічні умови, що забезпечують результативність екологічного виховання засобами сучасної дитячої літератури. До таких умов віднесено:

- цілеспрямований добір літературних творів відповідно до вікових особливостей учнів і тематики навчальних програм;
- інтеграцію художнього слова в освітній процес на уроках різних типів (читання, української мови, природознавства, інтегрованих курсів);
- організацію активної взаємодії дітей з текстом через бесіди, обговорення, творчі завдання, рольові ігри, інсценізації;
- створення позитивного емоційного фону та атмосфери особистісного залучення учнів до обговорюваних екологічних проблем;
- поєднання літературного матеріалу з практичною природоохоронною діяльністю учнів у школі та поза її межами.

Запропонована методика екологічного виховання включала системну роботу з творами сучасних українських дитячих письменників, у яких порушуються теми охорони природи, любові до рідного краю, відповідальності за навколишнє середовище. Вона передбачала використання різних видів діяльності: читання та обговорення текстів, висловлення власних суджень, проведення тематичних ігор, творчих завдань, екологічних акцій.

У процесі експериментального дослідження, в якому взяли участь учні третіх класів, було діагностовано рівень сформованості екологічної компетентності за такими критеріями: пізнавальний (обсяг екологічних знань), ціннісно-емоційний (ставлення до природи, емоційна чутливість), поведінковий (готовність до природоохоронних дій). Порівняння результатів констатувального та формувального етапів експерименту показало значне зростання показників за всіма критеріями.

Учні продемонстрували більш високий рівень розуміння взаємозв'язків у природі, виявили позитивне емоційне ставлення до природних об'єктів, бажання їх захищати, готовність брати участь у природоохоронних ініціативах. Зміни виявилися стійкими й проявилися не лише в навчальній діяльності, а й у поведінці учнів у позашкільному середовищі.

Отже, результати проведеного дослідження доводять, що системне використання засобів сучасної дитячої літератури в процесі екологічного виховання молодших школярів є ефективним засобом формування екологічної компетентності. Художні твори здатні не лише донести екологічні знання, а й забезпечити глибоке особистісне засвоєння цінностей, сприяти формуванню екологічного мислення, емпатії, моральної відповідальності та екологічно доцільної поведінки.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані вчителями початкових класів, методистами, вихователями гуртків екологічного спрямування для вдосконалення освітнього процесу. Матеріали дослідження можуть слугувати основою для розроблення інтегрованих уроків, позакласних заходів, екологічних проєктів та програм.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаються у розширенні спектра художніх творів екологічного змісту, поглибленні інтеграції дитячої літератури з іншими видами діяльності учнів, розробленні інноваційних методик екологічного виховання із використанням цифрових технологій, театралізованих та проєктних форм роботи, що сприятиме ще ефективнішому формуванню екологічної компетентності дітей молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданець-Білоskalенко Н. Розвиток літератури для дітей в Україні (сер. XIX ст. – поч. XXI ст.). 2021. URL : <https://surl.li/xubrmk>
2. Борова К. В., Голота Н. М. Педагогічні умови виховання екологічної компетентності учнів початкової школи. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи: матеріали*. 2022. С. 169–174.
3. Вертипорох О. Екокритика як модель інтерпретації сучасного художнього тексту (на матеріалі романістики Євгена Пашковського). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького держ. педагог. ун-ту імені Івана Франка*. Вип. 36. Т. 1. 2021. С.122–128.
4. Виноградова Н. Ф. Екологічне виховання здобувачів початкової освіти: проблеми і перспективи. *Початкова школа*. 2012. №4. С. 20–24.
5. Гнізділова О. Сучасна українська література як засіб виховання дбайливого і відповідального ставлення до тварин. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2025. № 31. С. 117–127.
6. Горболіс Л. М. Екокритика: методологічна інтеграція, взаємодія, інтерпретація : монографія / відп. за вип. О. Ю. Кудріна. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. 209 с.
7. Гороховська О. Екологічна казка. *Початкова освіта*. 2002. № 15 (159). С. 6–11.
8. Гостра К., Дудніков М. Екологічна література нон-фікшн на чорнобильську тему для дітей і дорослих (на матеріалі книг К. Міхаліциної, С. Дворницького «Реактори не вибухають. Коротка історія чорнобильської катастрофи» та А. Higginbotham «Midnight in Chernobyl: The Untold Story of the World's Greatest Nuclear Disaster»). *Слобожанський науковий вісник*. Серія : Філологія. Суми, 2024. Вип. 7. С. 77–81.
9. Грошовенко О. О. Психолого-педагогічні основи формування у здобувачів початкової освіти дбайливого ставлення до природи / зб.: Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. кн.1.

Київ, 2012. С. 244–247.

10. Гудошник О. Комікс як інструмент сучасної наукової комунікації. *Communications and Communicative Technologies*. Дніпро, 2022. № 22. С. 54–60.

11. Данильченко І. Г. Підготовка майбутніх вихователів до формування у молодших школярів навичок, орієнтованих на сталий розвиток (на прикладі навчальної дисципліни «Дитяча література»). *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. Дніпро, 2018. № 2. С. 184–191.

12. Державний стандарт початкової загальної освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

13. Дука Т. М. Вплив художньої літератури на формування природничо-екологічної компетентності дитини. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 5(11). С. 368–378.

14. Дужук С. Використання казки в екологічному вихованні учнів. *Початкова школа*. 2017. № 6. С. 38–39.

15. Зоріна Л. В. Екологічне виховання молодших школярів: від теорії до практики (з досвіду роботи). 2021. *Актуальні питання впливу довкілля, фізичного виховання та спорту на здоров'я людини : зб. наук. матеріалів V Міжнародної науково-практичної онлайн конференції*. Бердянськ : БДПУ, 2021. 157 с. С. 11–17.

16. Калин Т., Качак Т. Розвиток креативного мислення молодших школярів у процесі роботи з пригодницькими та фантастичними творами. *Освітня інноватика. Українсько-польський збірник студентських наукових праць/за заг. ред. проф. Будник ОБ; літ. ред. проф. Качак ТБ Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Вип. 8. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір ГМ. 2025. 260 с., С. 40–43.*

17. Карпенко В. П., Мостов'як І. І, Пушкарьова-Безділь Т. М. Оцінювання сформованості екологічних компетентностей : навч.-метод. посіб. Одеса : НУ «ОМА», 2017. 59 с.

18. Качак Т. Б., Круль Л. М. Сучасні українські книжки-картинки для дітей : ключові теми і образи. Закарпатські філологічні студії / редкол.: І. М. Зимомря (голов. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». Вип. 35. 2024. С. 290–296.

19. Качак Т., Близнюк Т. Війна в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький, 2024. Вип. 209. С. 151–157.

20. Кизилова В. В. Тема природи у творах Євгена Гуцала для і про дітей. Літератури світу: поетика, ментальність і духовність : зб. наук. праць / гол. ред. С. Ковпик. Кривий ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2017. Вип. 8. С. 235–245.

21. Кизилова В. Дитина і природа: жанрові можливості діалогу (на матеріалі теми змін пір року в українській літературі). *Мандрівець*. 2015. № 4. С. 67–72.

22. Кіреєва М. В. Жанри екофікшн в українській дитячій літературі ХХ–ХХІ ст. (на матеріалі чорнобильської теми) : дис. ... докт. філософії : 035 Філологія (03 Гуманітарні науки). Кривий Ріг, 2025. 192 с.

23. Комікс про екологічні наслідки війни в Україні EnWAR-mental. URL : <https://surl.li/pscswp>

24. Коновальчук І. Теоретичні та технологічні аспекти формування екологічної компетентності здобувачів початкової освіти. *Молодь і ринок*. № 5 (136). 2016. С. 20–24.

25. Конюхова Т.С. Чарівний промінь. Казки про природу для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку / За загальною редакцією Г.В. Беленької. Сімферополь, 2005. 408 с.

26. Кравцова І. Вплив мистецтва дитячої літератури на формування емоційної культури молодших школярів в умовах війни. *Педагогічні науки:*

теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. 2024. № 5 (139). С. 18–27.

27. Красавцев Б. Еко-історії для моїх маленьких друзів. Київ, 2021. 76 с.

28. Куманська Ю. «Арніка» Зірки Мензатюк : екологічний складник у казковій історії лікарської рослини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Київ, 2020. Т. 32 (70). № 2. С. 201–206.

29. Куманська Ю. «Мандрівка дощинки» Олеся Ільченка : на перетині літератури і природознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. Одеса, 2019. № 43. Т. 1. С. 36–39.

30. Куманська Ю. Збірка есе Зірки Мензатюк «Український квітник» : екологічні аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Київ, 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 163–168.

31. Куманська Ю. Нестайкова екологія : екологічні мотиви в творчості Всеволода Нестайка. *Дивосвіт Нестайових пригод: до 90-річчя від дня народження: матеріали Всеукраїн. круглого столу для організаторів дитячого читання / укл. Т. М. Кузілова*. Київ, 2020. С. 75–78.

32. Куманська Ю. О. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка): дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2021. 224 с. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/18604>

33. Куманська Ю. О., Яблонська О. В. «Морськосвинський детектив» І. Андрусяка : екологічні виміри в контексті жанрово-стилістичних особливостей. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 4. Ч. 2. С. 244–248.

34. Куманська Ю. О., Яблонська О. В. Повість-казка В. Близнеця «Земля світлячків» : дискурс природи, політична алегорія. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. Вип. 22. С. 225–230.

35. Куманська Ю. О., Яблонська О. В. Природничі візії в «Лісових казках» О. Іваненко. Закарпатські філологічні студії / редкол.: І. М. Зимомря (голов. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. Вип. 26. С. 290-295.

36. Куманська Ю. Твори Олени Пчілки для дітей: екологія душі і природи. *Волинська філологічна : текст і контекст*. Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя. Луцьк, 2019. Вип. 28. С. 157–167.

37. Куманська Ю., Яблонська О., Яблонський М. Екокритичні студії : світові тенденції та українські здобутки. *Волинська філологічна : текст і контекст*. Луцьк, 2024. Вип. 36, С. 20–35.

38. Купров В. Д. Екологічна освіта здобувачів початкової освіти. *Початкова школа*. 2020. № 7. С. 85–94.

39. Лях В. Казка в екологічному вихованні молодших школярів. *Початкова школа*. 2011. № 1. С. 63–64.

40. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2015. Кн. 2. Вип. 8. С. 20-24.

41. Мірошник І. В., Заводенко М. М. Зміст формування екологічної компетентності у здобувачів початкової освіти в умовах нової української школи. In *The 11th International scientific and practical conference «Actual problems of learning and teaching methods» (December 06-09, 2022) Vienna, Austria. International Science Group*. 2022. 580 p. (p. 348).

42. Міхєєва Т. І. Зооморфізм у термінологічній системі української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 27 (1). С. 19–21.

43. Мішеніна Т. М. Художня вербалізація екологічного імперативу в сучасній українській дитячій літературі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2024. С. 180–184.

44. Молодиченко В. В., Сердюк А. М., Молодиченко Н. А. Педагогічні умови формування екологічної компетентності учнів початкової школи. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 3(20). С. 11–16.

45. Олексенко Т. Д., Мелаш В. Д., Молодиченко В. В. Формування екологічного мислення здобувачів початкової освіти : навчально-методичний посібник. Мелітополь : ВПЦ «Лух», 2019. 267 с.

46. Олешко А. В. Екокритицизм як напрямок літературних досліджень. Матеріали наук.-практ. конфер. «Новости передовой науки» (15–22 травня, 2016 р.). Софія : Бял ГРАД-БГ, 2016. URL : <http://repo.snau.edu.ua/handle/123456789/4204>.

47. Онищенко І. В. Екологічні мотиви у дитячих творах Олени Пчілки (На основі збірки «Годі, діточки, вам спать!»). *Нова філологія*. 2024. Вип. 95. С. 44–49.

48. Онищенко І. В. Людина і природа в творчості Євгена Гуцала (на прикладі оповідань «Скажений чорнобильський собака», «Рудня»). Закарпатські філологічні студії. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 35. С. 277–281.

49. Онищенко І. В. Репрезентація екологічної проблематики у літературі для дітей та юнацтва (на основі оповідання Віктора Васильчука «Чорнобильські поневіряння Бучі»). Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2024. Вип. 77. Том 2. С. 217–222.

50. Павіченко Ю. Екологічне виховання молодших школярів. *Актуальні проблеми навчання і виховання молодших школярів : матеріали I Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. здобувачів вищ. освіти і молод. учених*. Харків, 10 трав. 2024 р. Харків. 2024. С. 162–163.

51. Павлова Т. С. Формування екологічної компетентності здобувачів початкової освіти: діяльнісний підхід. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2024. № 1. С. 42–51.

52. Поворозник О. Взаємозв'язок людини і природи у малій прозі Євгена Гуцала. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія : Літературознавство*. 2009. Вип. 4. С. 258–268.

53. Пустовіт Н. А. Критерії і показники екологічної компетентності школярів: інтегративний підхід. *Проблеми освіти : збірник наукових праць*. Вип. 85. 2015. С. 58–63.

54. Ряховська А. Г. Організація роботи вчителя початкових класів з формування системи цінностей в молодших школярів у процесі вивчення дитячої літератури. In *The 15th International scientific and practical conference “Complexities of education of modern youth and students” (December 10–13, 2024)*. Paris, France. International Science Group. 2024. 363 p., p. 278–281.

55. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Абрис, 1997. 396 с.

56. Саєнко Ю. Екологічне виховання учнів початкової школи та підготовка вчителів до його здійснення як сучасна педагогічна проблема. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 2021. № 1(26). С. 174–179.

57. Скориця Д. В., Шарова Т. М., Шарова Т. М. Специфіка сучасної української дитячої літератури. *Українські студії в європейському контексті*. 2021. № 4. С. 79–83.

58. Слижук О. А. Сучасна українська література для дітей : інтерпретаційні підходи. *Мова і культура*. 2018. С. 267–273.

59. Солонар Н. Розвиток екологічної компетентності здобувачів початкової освіти: теорія і практика. *Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський*, 2018. С. 9–12.

60. Статкевич Л. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2017. Вип. 27. С. 100–103.

61. Стахів Л. Г., Медвідь М. І. Використання казок про рідний край у вихованні екологічної культури. *Проблеми початкової освіти та мистецтва*. 2024. Вип. 2. С. 35–41.

62. Телецька Л., Куліш О. Підготовка майбутніх учителів до формування екологічної компетентності здобувачів початкової освіти. *Освітньо-науковий простір*. 2022. № 2 (1). С. 96–106.

63. Ткаченко К. О., Сушко А. В. Дитяча література як засіб формування особистості учнів початкових класів. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 3 (210). С. 104–109.

64. Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52–56.

65. Філяніна Н. Екологічна література як гуманітарна відповідь на екологічні виклики. *Схід*. 2015. № 4 (136). С. 85–90.

66. Філяніна Н. М. Від пізнання до розуміння природи : екологічна герменевтика. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. Філософські перипетії*. 2014. № 1116. С. 114–120.

67. Хороб М. Людина і природа у просторі малих епічних форм Євгена Гуцала. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Вип. 1. С. 199–204.

68. Чикалова Т. Г., Льода О. Є. Дитячий нон-фікшн як засіб розвитку наскрізних умінь молодших школярів. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конфер.* (м. Київ; Тарту, 07 лютого 2022 р.) / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ; Тарту : ГО «ВАДНД», 2022. С. 405–409.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителів початкової школи

Мета: з'ясувати стан поінформованості та готовності педагогів до здійснення екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку засобами сучасної дитячої літератури.

1. Чи вважаєте Ви проблему екологічного виховання актуальною в сучасних умовах? Обґрунтуйте свою відповідь:

2. Оцініть, будь ласка, свій рівень обізнаності з питань екологічного виховання молодших школярів (підкресліть потрібне):

високий / достатній / середній / недостатній / відсутній

Поясніть свою відповідь:

3. Які методи, прийоми та форми роботи Ви зазвичай використовуєте у процесі екологічного виховання учнів?

4. Чи вважаєте Ви доцільним використання творів дитячої літератури як засобу екологічного виховання учнів?

так / ні (підкресліть потрібне)

Якщо так, зазначте приклади творів, які Ви використовуєте:

5. Яких педагогічних умов, на Вашу думку, необхідно дотримуватися під час використання творів дитячої літератури у процесі екологічного виховання молодших школярів?

6. На яких уроках, на Ваш погляд, використання дитячої літератури як засобу екологічного виховання є найбільш ефективним? (можна обрати кілька варіантів):

- ✓ літературне читання
- ✓ природознавство / «Я досліджую світ»

- ✓ образотворче мистецтво
- ✓ інтегровані курси
- ✓ позакласні заходи
- ✓ інше (вказіть):

7. Чи забезпечені Ви достатньою кількістю науково-популярної та методичної літератури з питань екологічного виховання учнів?

так / частково / ні (підкресліть потрібне)

Якщо ні або частково, вкажіть, якої саме літератури не вистачає:

8. Чи потребуєте Ви додаткової методичної або практичної підтримки з проблеми екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку?

так / ні (підкресліть потрібне)

Якщо так, уточніть, якої саме допомоги Ви потребуєте (тренінги, семінари, методичні рекомендації, розробки занять тощо):

Дякуємо за участь в опитуванні!

Ваші відповіді є важливими для вдосконалення змісту та методики екологічного виховання молодших школярів.

Додаток Б**Анкета для учнів 3 класу**

Мета: з'ясувати рівень сформованості екологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

Прізвище, ім'я: _____

Клас: _____

(Позначте правильний варіант або дайте коротку відповідь.)

1. Що для тебе означає слово «природа»?
 - а) Дерева, тварини, квіти, річки
 - б) Усе, що оточує людину
 - в) Не знаю точно
2. Як ти вважаєш, чи потрібно берегти природу?
 - а) Так, обов'язково
 - б) Можна, але не завжди
 - в) Ні, це неважливо
3. Як потрібно поводитися в лісі або в парку?
 - а) Не смітити, не ламати гілки, не шкодити тваринам
 - б) Робити, що хочеш
 - в) Залежить від настрою
4. Уяви: хтось кинув сміття на землю. Що ти зробиш?
 - а) Нагадаю, що сміття треба викидати у смітник
 - б) Промовчу, бо це не моя справа
 - в) Так теж можна робити
5. Як можна допомогти птахам узимку?
 - а) Змайструвати годівничку, насипати зернят
 - б) Дивитися на них з вікна
 - в) Нічого не робити — вони самі впораються
6. Як ти ставишся до тварин і рослин?
 - а) З повагою та любов'ю
 - б) Мені все одно
 - в) Вони мені заважають
7. Які дії людини шкодять природі? (Можна вибрати кілька варіантів)
 - ✓ сміття на землі
 - ✓ вирубування лісів
 - ✓ догляд за квітами
 - ✓ забруднення води
 - ✓ спостереження за птахами

8. Чи читав (читала) ти книжки або казки про природу, тварин, охорону довкілля?

- а) Так, часто
- б) Іноді
- в) Ні, не читав (не читала)

9. Як ти можеш особисто допомогти природі?

10. Чи вважаєш ти себе другом природи?

- а) Так
- б) Не знаю
- в) Ні

Дякуємо за твої відповіді!